Hódosy Annamária

Szuperhősfilm az antropocénben, avagy az MCU ökopolitikája

Absztrakt

A Marvel-féle moziverzum (MCU) sikervállalkozásának egyik legutóbbi fejezete, a *Bosszúállók: Végtelen háború* (The Avengers: Infinity War, Joe and Anthony Russo, 2018) azzal lepte meg a nézőket, hogy környezetvédelmi motivációkkal látta el a filmnarratívát. Vajon valóban újszerű-e ez a mozzanat a szuperhősfilmek történetében? Milyen filmnyelvi megoldások képesek érzékeltetni a klímaválság mögött álló valós problémákat? Milyen lépéseket javasol vagy nem javasol a film a helyzet megoldására? Bár feltehetőleg sokan gondolják, hogy egy effajta „eszképista" és technológiacentrikus mesevilág nem tud és főként nem is akar ilyen kérdéseket mélységükben érinteni, e tanulmány megpróbálja bemutatni, hogy éppen a mese és a fantasztikum eszköze az, amelyet a Marvel-filmek képesek arra használni, hogy észrevétlenül fogalmazzanak meg olyan, a nézők aktuális életét és jövőjét óhatatlanul érintő kérdéseket, amelyek nagyon is nagy érdeklődésre tarthatnak számot, ha nem didaktikusan és unalmasan mutatják be őket. A kitalált problematikán keresztül a szuperhősfilm tudományos pedantéria nélkül kritizálhatja a fenntarthatatlan gazdasági gyakorlatokat, illetve még pozitív példát is mutathat a környezethez való adaptív viszonyra – anélkül, hogy ez számonkérhető volna rajta.

Szerző

Hódosy Annamária magyar-angol-összehasonlító irodalomtudomány szakon végzett a Szegedi Tudományegyetemen, jelenleg az SZTE Vizuális Kultúra és Irodalomelmélet Tanszék oktatója. Tagja volt a posztstrukturalista irodalomtudományt Magyarországon népszerűsítő deKON-csoportnak (1992-2004). Jelenleg elsősorban ökokritikával és ökocinekritikával, ökofeminizmussal foglalkozik. *Biomozi. Ökokritika és populáris film* című könyve 2018-ban jelent meg. Számos tanulmánya olvasható a deKON-könyvekben az Ictus/JATE Irodalomelméleti Csoport gondozásában, a *Literatura*, *Tiszatáj* folyóiratokban és az *TNTeF* e-folyóiratban.

E-mail: hodosy.annamaria@gmail.com

https://doi.org/10.31176/apertura.2019.15.1.7

Hódosy Annamária

Szuperhősfilm az antropocénben, avagy az MCU ökopolitikája

Genocídium vs. Ökocídium

A *Bosszúállók: Végtelen háború* (The Avengers: Infinity War, Joe and Anthony Russo, 2018) túlzás nélkül sokkolta a rajongókat. Nem csak azzal, hogy „megölte" a nagy fáradsággal összehozott szuperhőscsapat és mellesleg az univerzum felét is. A másik meglepetés a főgonosz motivációja volt, nevezetesen, hogy nem a hatalomvágy, nem a vérszomj, sőt még csak nem is a szerelem vezérelte.[1] A Thanosz által végrehajtott mészárlás célja az volt, hogy megakadályozza az univerzum túlnépesedését, és ezáltal állítsa vissza az ismert világ(ok) *ökológiai egyensúlyát*.

Ez a motiváció olyan újszerűnek hat a szuperhősfilmek világában, hogy a korai recenziók többnyire nem is fogták fel a mibenlétét. A film bemutatása után sietve létrehozott Wikipédia-cikkben csak annyi szerepel, hogy Thanosz az univerzumot „tökéletes egyensúlyba" akarta hozni,[2] az idézőjel pedig jól érzékelteti, hogy a cikkíró nem egészen biztos benne, mit is jelent pontosan az, amit egyébként Thanosz szájából idéz. Ennyiből akár azt is gondolhatnánk, hogy a nagy filozófként jellemzett, ám mégiscsak izomagyúnak látszó titán attól félt, az univerzum bolygóit majd lehúzza a sok ember súlya, nem fognak tovább szép rendben keringeni a különböző napok körül, és így lesz vége a világ(ok)nak. Már a trailerből kiderült az is, hogy Thanoszt saját szülőbolygója pusztulásának a keserű tapasztalata vezette elhatározásában. A gyerekkori trauma jól megszokott toposz a pszichopata szereplők motivációinak értelmezésében, az ebből levont következtetés azonban ezúttal többnyire helytelen. Thanosz nem bosszút akar állni,[3] hanem meg akarja *előzni* az efféle tragédiák bekövetkeztét, ami olyan későn tudatosodott egyes nézőkben, hogy felmerül: egyszerűen nem hitték el, hogy miről is van szó valójában.

Nevezetesen, hogy Thanosz bolygójának pusztulása az ökológiai válság példája, és a közönséget is ennek a valós világbeli lehetőségére figyelmezteti, aminek egyik okaként elég régóta a népességnövekedést tartják számon. Miután előbb a környezetszennyezés, majd a globális felmelegedés kérdésköre a filmiparba is befurakodott mint a közönséget feltehetően érdeklő téma, a kifejezetten ökológiai célzatú populációkorlátozás lehetséges szcenárióját több film is számba vette. Aronofsky *Noé*jában (Noah. 2014) maga Isten irtja ki a teremtéssel rosszul gazdálkodó emberiség 99,99999 %-át. A Dan Brown regényéből készült *Inferno*ban (Ron Howard, 2016) az aktuális „őrült zseni" szerint „minden egyes globális csapás, amely a földet sújtja, az emberi túlnépesedésre vezethető vissza. Miért nézzük mindezt tétlenül?". És tétlenkedés helyett úgy dönt,

hogy szabadon ereszt egy veszélyes vírust, amely talán majd megfékezi az emberiség vírusszerű szaporodását (a *Mátrix* ügynökének halhatatlan szavait kölcsönvéve). Az *Utópia* című brit sorozat (Utopia. tv-sorozat, Dennis Kelly, 2013-14) vagy *A búra alatt* (Under the Dome. tv-sorozat, Brian K. Vaughan, 2013-2015) sorozat gonoszai szintén az emberiség betegség általi megtizedelésében látják a faj részleges megmenekülésének az egyedüli lehetőségét; a 2014-es *Kingsman*ben (Kingsman: The Secret Service. Matthew Vaughn) egy „őrült zseni" próbálja úgy visszafordítani a klímaválságot, hogy egymásnak ugrasztja az embereket, hadd hulljon a férgese – miközben a James Bond-filmek szupergonoszait tekinti ideálnak. A *The Humanity Bureau* (Rob W. King, 2017) disztópiájában az USA terméketlen pusztává fajult termőföldjein megélni képtelen – hasznot nem hajtó – farmereket az állam gettókba toloncolja, ahol új életet ígérnek nekik, a menekülttáborok azonban valójában a populáció csökkentésére hivatott haláltáborokként funkcionálnak. A *Hét nővér* (Seven Sisters/What Happened to Monday. Tommy Wirkola, 2017) ökológiai válság sújtotta világában egyketörvényt hoznak, hogy csökkentsék a bolygó terhét, a fölösleges szaporulatot pedig titokban „semmisítik meg", ami annál dermesztőbb, hogy gyerekekről van szó. Shyamalan *Az esemény* (The Happening. 2008) című filmjében a növények maguk veszik a „kezükbe" (vagy ágaikba?) az ügyet és megmérgezik az embereket, innentől pedig már csak egy lépés a legkülönbözőbb disztópiák azon axiomatikus felvetése, hogy előbb vagy utóbb úgyis jön valami járvány vagy háború, aminek áldozatul esik önmagát túlértékelő fajunk – ami újabban a természet kifejezetten látványos megújulásával jár (*A Föld után* (After Earth. M. Night Shyamalan, 2013), *Legenda vagyok* (I am Legend. Francis Lawrence, 2007), *Kiéhezettek* (The Girl with All the Gifts. Colm McCarthy, 2016)).

Thanosz megszállottsággá vált és beteges irányba fordult környezettudatossága tehát nem új téma Hollywoodban. De a környezeti katasztrófa veszélye a Marvel-filmuniverzumon belül sem a *Végtelen háború*ban tűnt fel először. A téma a filmekben úgy erősödött, ahogyan a probléma a filmeken kívül. Mint Tóth Zoltán János írja, „egy szuperhős legfőbb képessége nem a spontán regeneráció, a röntgenlátás vagy a kinetikus energia, hanem az archetipikus eredetet folyamatosan újraszínező *adaptációs készség*". A szuperhőstörténet „egyszerre tükre az ősképeknek, a vágyaknak és a psziché bizonyos aspektusainak, ugyanakkor hihetetlenül adaptív, amit a piaci orientáltság tesz konkréttá".[4] A közönségnek a klímaváltozással kapcsolatos növekvő félelmei és a megoldási lehetőségek iránti érdeklődés éppen megfelelő lehetőséget ad ennek az „adaptív készségnek" a kibontakoztatásához, amelynek bizonyos esetekben evolúciós felhangjai is vannak, és a társadalmi mellett[5] a *természeti környezethez való alkalmazkodás* kérdését is felveti. Valóban, a Marvel-univerzum lakói az utóbbi időben többször is kerültek szembe olyan problémákkal, amelyek alapvetően ökológiai természetűek, efféle következményeik lehetnek, vagy már maguk is efféle gondok következményei.

A Vasember első része (*Iron Man*. Jon Favreau, 2008) és az *Amerika kapitány* (Captain America. The First Avenger. Joe Johnston, 2011) még azt a megszokott és biztonságos közhelyet látszott hangsúlyozni, hogy a technológia önmagában nem gonosz erő, csak akkor válik azzá, ha rosszra használják (amivel Hiroshima óta egyfolytában igazolják a hadiipar számára hasznos fejlesztéseket). Az ARC reaktor, amivel Tony Stark a Vasember-páncélt működteti, újszerű

környezetbarát energiaforrás, amelyet Stark egyre tovább fejleszt, a *Bosszúállók*ban (The Avengers. Joss Whedon, 2012) pedig már energiafaló irodaházának és kutatásainak „önfenntartó" jellegével dicsekszik. *A Vasember 2* (*Iron Man 2*. Jon Favreau, 2010) és az *Amerika kapitány: a tél katonája* (Captain Amerika: The Winter Soldier. Joe Russo, 2014) dramaturgiai fordulatai viszont ennek a „fejlődésnek" a kétértelmű voltára épülnek, a technológiát redukálhatatlan veszélyforrásként mutatják fel. Az univerzum társadalomábrázolásának disztópikus iránya részben szintén ennek köszönhető. *A tél katonájá*nak baljós és erőteljesen kritikus politikai víziója a globális nagyvállalatok uralmáról és az új robotikusan irányított felügyeleti társadalomról (más kortárs filmekkel összhangban – pl. *Elysium* (Elysium. Neill Blomkamp, 2013), *Jason Bourne* (Paul Greengrass, 2016), a *Snowden* (Oliver Stone, 2016) vagy *A kör* (The Circle. James Ponsoldt, 2017), számos kortárs politikai tendenciát mutat fel olyan fenyegetésként, amelyet csakis szuperhősök képesek elhárítani. Ezek azonban többnyire nem közvetlenül kötődnek a természettel kapcsolatos problémákhoz, így ebben a dolgozatban nem is fogok részletesen kitérni rájuk.[6] Bár a társadalomökológia, az ökoetika és az ökológiai filozófia régóta elemzi a technológiai fejlődésre alapuló társadalmi-politikai berendezkedés és a bolygó természeti kincseire irányuló kizsákmányolásának összefüggését, kimutatva, hogy jelen problémáink szinte mindegyike ennek az összefonódásnak a következménye, a Marvel-filmekben sokáig nem volt jele, hogy a társadalomkritikai utalások szisztematikus ökokritikává válhatnának[7] – egészen *A Galaxis őrzői 2*. részének a bemutatásáig (Guardian of the Galaxy 2. James Gunn, 2017).

Ebben a filmben az Űrlord származását (pontosabban apja, Ego mibenlétét) megvilágító történet (amely, mint látni fogjuk, a kapitalizmus parabolájaként értelmezhető) mintegy mitikus-metaforikus gazdasági kontextust kínál a korábbi filmekben látott társadalmi változások *ökológiai* hatásainak értelmezéséhez. Ennélfogva viszont stiláris és narratív kapocsként szolgál a nyugati társadalmi-gazdasági folyamatoknak a *Vasember*-filmekben realisztikusan ábrázolt tendenciái, illetve az emögé felvázolt fantasztikus galaxis Thanosz által jelzett ökológiai helyzete között. Mindez azonban továbbra sem állna össze koherens ökokritikai narratívává, ha a *Végtelen háború*t nem előzte volna meg közvetlenül a *Fekete Párduc* (Black Panther, Ryan Coogler, 2018), melynek története (a *Galaxis őrzői 2*-höz hasonlóan) mesei elemekkel és legendaszerű narratívával ad képet az energia és a gazdaság azon összefüggéséről, amely a *Vasember*-filmekben elszórt referenciák halmazaként jelenik meg. Emellett, bevallottan az afroamerikaiakat megszólító filmként, nagy figyelmet szentel annak is, milyen módon járul mindez a társadalmi egyenlőtlenség növekedéséhez. Mindez ökológiai kommentárral látja el azt a társadalomkritikát, amelyet az *Amerika kapitány*-filmek indítottak el, és kontextusba állítja Thanosz ökológiai kereszteshadjáratát is. A következőkben ezt próbálom kevésbé kondenzált formában kifejteni.

Túlnépesedés (*Végtelen háború*)

A környezeti tudatosság első nagy hullámához a 70-es évek elején azok a tanulmányok vezettek, amelyek tudományos kérlelhetetlenséggel mutatták ki, hogy a népesség- és gazdasági növekedés

rövidesen meghaladja a Föld eltartóképességének a végső határait.[8] A világnépesség a 17. században kezdett rohamosan növekedni, amikor a várható élettartam is emelkedni kezdett a megélénkült kereskedelem, az élelemtermelés növekedése és a jobb táplálkozás következtében. A bolygó lakossága azonban még 1800-ban is csak 1 milliárd volt, ami 200 év alatt meghétszereződött, tetőzése pedig a 21. század közepén 10 milliárd körül várható.[9] Nem csoda tehát, hogy az ökológia újrafelfedezte Thomas Malthus elgondolásait, aki az 1700-as évek végén először vont le komoly következtetéseket a népességrobbanásból. Malthus szerint az élelemtermelés lineárisan növekszik, a népesség viszont hatványosan nő, tehát nagyobb és egyre nagyobb mértékben, mint a táplálék mennyisége, ami szükségképp élelemhiányhoz kell hogy vezessen.[10]

Mint később kiderült, Malthus számtalan szempontból tévedett: a népesség nem minden körülmények közt nő exponenciálisan, az élelemtermelés pedig szintén nem feltétlenül lineárisan növekszik. A 2. világháború után az öntözésnek, a műtrágyáknak, a hibrid vetőmagoknak és a mezőgazdaság egyéb ipari jellegű átalakításainak köszönhetően úgy tűnt, a gazdaság mégiscsak a végtelenségig növelhető; a lakosság nem csak eltartható, de egyre jobb életet élhet. A megfelelő életszínvonalon pedig még a populációnövekedés is lelassul.[11] A 60-as években a nyugati polgárok többsége úgy gondolta, hogy a fejlett agrártechnológia segítségével a fejlődő országok gazdaságilag is gyorsan felzárkóztathatóak lesznek.[12] De már ekkor megszólaltak azok a hangok is (például Hubberté, akinek nevéhez az olajcsúcs koncepciójának kidolgozása fűződik), amelyek arra figyelmeztettek, hogy mindez nem annyira a nyugati rátermettségnek és tudománynak, hanem inkább a gépesítést, a műtrágyákat és az intenzív kutatást is lehetővé tévő *olaj*nak köszönhető. No meg annak, hogy az előző századok kevésbé „hatékony" technológiájának következtében még voltak természeti tartalékok – amelyek azonban rohamosan fogyni kezdtek.

A Föld eltartóképessége mégsem határtalan, hangsúlyozta a Római Klub nagy visszhangot keltett jelentése a 70-es évek elején. [13] Miután azonban a problémafelvetés már nem hatott az újdonság erejével, az apokalipszis csak nem következett be, a neoliberális gazdasági politika pedig mindent megtett, hogy a növekedés hasznosságát reklámozza, a 80-as évek közepétől a zöld probléma egyre kevésbé borzongatta a tömeg kedélyeit. Egészen a 2000-es évek első évtizedének közepéig, amikor is a globális felmelegedés és a „visszafordíthatatlan változások" *közvetlen* fenyegetése széles körben ismertté és elismertté vált – nem kis mértékben a 2004-es, a klímaválságra „karbonsemleges" gyártási technológiájának hangsúlyozásával is reagáló *Holnapután*-nak (The Day after Tomorrow. Roland Emmerich. 2004),[14] Al Gore 2006-os dokumentumfilmjének, a *Kellemetlen igazság*nak (An Inconvenient Truth. Davis Guggenheim, 2006) és a 2009-es *Avatar* (James Cameron, 2009) óriási sikerének köszönhetően. A klímatudósok új szót alkottak korunk jellemzésére. Eszerint beköszöntött az antropocén korszaka, amelyben az ember egy átlagos emlősből a természetet globális szinten felelőtlenül átalakító és rongáló, tehát szinte *természetfeletti* erővel bíró szupergonosszá emelkedett.[15] Akivel ennélfogva csak szuperhősök vehetik fel a harcot.

Ha a megoldás egyszerűen a népességcsökkentés volna, Thanosz tervét akár még igazságosnak is nevezhetnénk, hiszen a filmben meglehetősen nagy hangsúly esik rá, hogy teljességgel

véletlenszerű, hogy a Titán csettintésére végül is ki hal meg, és ki marad életben (1. ábra). Ami szemben áll a hasonló tematikájú filmek jó részével, ahol bármi is az apokalipszis oka, a túlélés a *gazdagok* osztályrésze, mint például a *2012*-ben (Roland Emmerich, 2009), ahol a világ pusztulása elől menedéket nyújtó „bárkákra" a jegyet csak a multimilliárdosok tudják kifizetni, a maradék hely pedig a hatalomban levő politikusoké, meg néhány olyan emberé, akik valamilyen tudományterületen kimagasló képességekkel rendelkeznek, és ezért „hasznos" tagjai lehetnek a jövő társadalmának. Az átlagpolgárnak semmi esélye, hogy továbbadja silány génjeit a jövő generációnak. Hasonló a helyzet a *Légszomj*ban (Air. Christian Cantamessa, 2015), vagy a *Kingsman* ben is (2014), a *Wayward Pines* című sorozatban (Chad Hodge, 2015-16) pedig csak annyi a különbség, hogy a túlélésre érdemes egyének kiválasztása során a pénz helyét *is* a különleges képességek foglalják el.[16]

1. ábra Thanosz egy csettintéssel porrá oszlatja a galaxis lakosainak felét a Bosszúállók: Végtelen háborúban.

Azt gondolhatnánk, hogy efféle fantazmagóriák csak a fikciókban lehetségesek. Pedig már a 20. század elején is voltak, akik a szociáldarwinizmus hatása alatt nem hagyták volna a természetre, hogy kik éljenek és kik haljanak:

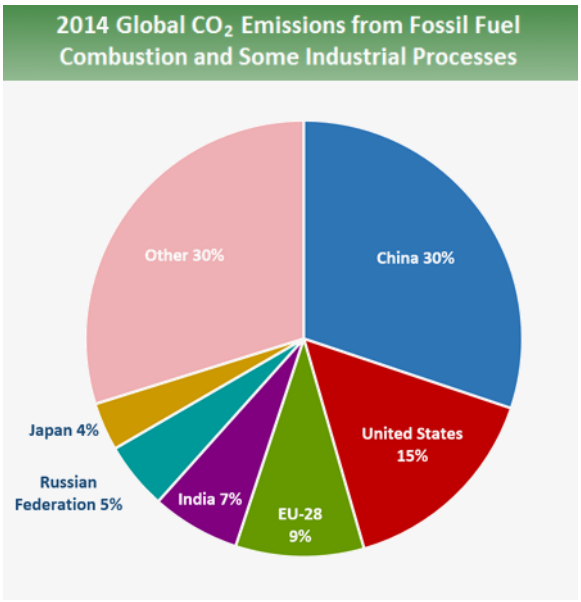
> Az 1900-as évekre jó néhány tudós, vallási vezető, közgazdász és politikus (…) reagált a populációrobbanásra a »nem megfelelő egyedek« kiiktatásának követelésével. Lelkes szakértők dolgoztak azon, hogy sterilizálják, elzárják vagy valamiképp kigyomlálják a társadalomból a szegényeket, a fogyatékosokat és az együgyűeket, hogy az úgynevezett »rátermettek« prosperálhassanak.[17]

Az olajembargó hatására kitört pánik és az ökológiai válság fenyegetésének árnyékában a '70-es években is megfontolásra érdemesnek tűnt egy hasonló elgondolás. Nevezetesen, hogy talán nem is kell „kigyomlálni" a selejtet vagy sterilizálni őket, a legegyszerűbb az lenne, ha egyszerűen hagynák éhen halni a harmadik világ lakosságát, hiszen a fejlett országokét többszörösen meghaladó szaporulatukkal végül is ők a felelősek a népességrobbanásért, aminek az üteme nem lassult a 70-es évek óta.[18] Mindebből akár az a következtetés is levonható, hogy Thanosz megoldása a válság megakadályozására nem azért igazságtalan, mert életet olt ki, hanem azért, mert *nem azokat* eliminálja, akik a problémát valójában okozzák. Akik – eszerint a logika szerint – a *szegények*

. Garret Hardinnak „a közlegelők tragédiájáról” írt nagy hatású értekezése és a javasolt „mentőcsónak-etika” (1974) értelmében a válság megoldását az akadályozza, hogy a gazdag csónakokat elsüllyeszti a rengeteg csónaktalan szegény azon kevéssé méltányolható igyekezete, hogy ne fulladjanak vízbe.[19] Azaz ha a sok afrikai, indiai és kínai és egyéb népség nem enné fel és tenné közben „felelőtlenül” tönkre a világ erőforrásait, minden környezettudatos európai és amerikai hamburgere biztosítható volna örökkön-örökké.

Hardin elgondolásaira persze azonnal válaszolt a társadalomökológusok egy humanitáriusabb kórusa, akik legalább olyan súlyos statisztikai adatokkal cáfolták a szegényeket kárhoztató logikát, mint amilyen komoly statisztikai adatok azt megalapozták. A vitákat összefoglaló Brian Tokar a 80-as évek végén azzal érvelt, hogy

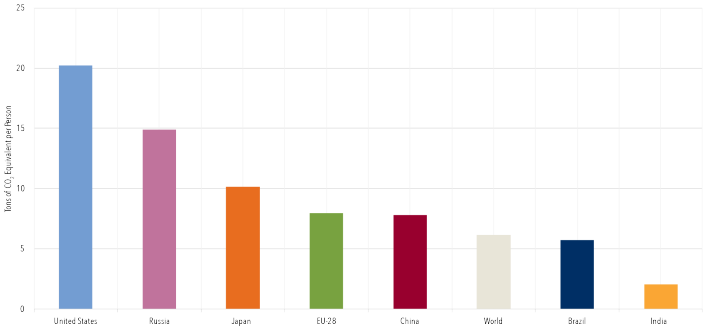
> az Egyesült Államok, amely a világ lakosságának csak 5 %-át teszi ki, a világ erőforrásainak 40%-ának az elfogyasztásáért felel (…), ami azt sugallja, hogy bár a népesség itt világviszonylatban meglehetősen stabil, az itteni emberek mégis mindenki másnál sokkal felelősebbek a föld erőforrásainak kiapasztásáért.[20]

2. ábra A globális szén-dioxid-kibocsátás a kibocsátó országokra leosztva (https://www.epa.gov/ghgemissions/global-greenhouse-gas-emissions-data)

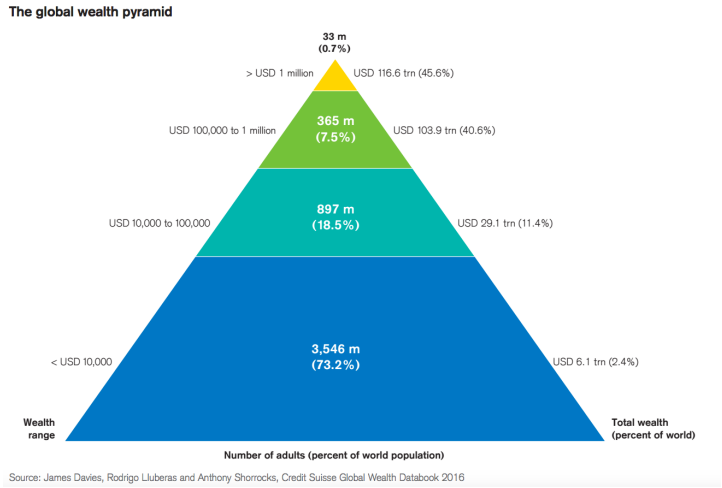
A világ nagy erőforrás-fogyasztói közé persze azóta az ipari forradalom útjára lépett India és Kína is bekerült, így – legalábbis az üvegházhatású gázok kibocsátásának tekintetében – az Egyesült Államok már „csak” 15%-ért felelős. (2. ábra) De a mai (vagy néhány éves) statisztikai adatok azt is jól mutatják, hogy az észak-amerikaiak egy főre jutó károsanyag-kibocsátása még mindig háromszorosa a világátlagnak, kétszerese a kínaiakénak, és legalább kilencszer annyi, mint egy átlagos indiai polgáré, az afrikaiak karbon-lábnyoma meg olyan kicsi, hogy nagyítóval sem látható. (3. ábra) „A népesség ott növekszik leggyorsabban, ahol a kibocsátás legkevésbé nő, és *vice versa*. A

népességnövekedés és a kibocsátás tehát elváltak egymástól (…) – és ha egy korreláció negatív, akkor az egyenes oksági viszony ki van zárva."[21]

3. ábra A legszennyezőbb országok az egy főre jutó kibocsátást alapul véve (https://www.c2es.org/content/international-emissions/)

Belátható, hogy a környezet károsításáért elsősorban az felelős, akinek ehhez megvannak a termelőeszközei – és ez nem a zimbabwei, de nem is az amerikai *átlagpolgár*. Lehet, hogy már nem igaz, hogy az Egyesült Államok rendelkezik a világ erőforrásainak a 46%-ával,[22] az igazság azonban rosszabb: ezt a 46%-ot ma a világ lakosságának 0,7%-a birtokolja, míg a világ lakosságának 70,1%, azaz a Földön összezsúfolódott emberek majd ¾ része csak 2,7% felett rendelkezik. (4. ábra) Elég könnyen belátható, hogy ez a 70% nem csak a termelés, de még csak a fogyasztás szintjén *sem* árt sokat a világnak. Daniel Hartley szerint az „antropocén" fogalma épp azért problémás, mert elfedi „az osztályharc, az emberek közti kizsákmányolás és az elnyomás" azon gyakorlatát, amelynek következtében az embereknek voltaképp csak egy elenyésző része járult hozzá tevőlegesen a klímaválsághoz.[23] Ezt hangsúlyozza Jason W. Moore is, amikor azt állítja, hogy „a probléma gyökerét nem a valamiképpen általános és egységes értelemben vett emberiség tevékenységében kell keresni, hanem a tőke és a tőkés hatalom viszonyrendszerében. A probléma nem az antropocén, hanem a kapitalocén".[24]Vajon ezt meggondolva Thanosz továbbra is hihetné-e, hogy az utókor majd áldani fogja a nevét? S mi hihetjük-e, hogy csak az eszközeivel van a baj, a cél megfelelő? Még mindig igazságosnak tűnik az áldozatok „egyenlő elosztása"? De felesleges ezen morfondírozni, mivel a *Galaxis őrzői 2* és a *Fekete párduc* már feldobta az ökológiai válság előidézésében való felelősség kérdését, az ezzel kapcsolatos narratív vízióik pedig a Thanoszétól igencsak eltérő megoldási lehetőségeket sugallnak.

4. ábra A Föld lakosságának a globális erőforrásokból való részesedése (http://uk.businessinsider.com/credit-suisse-wealth-pyramid-2016-11)

Ego-izmus és a kapitalocén (*A Galaxis ?rz?i 2*)

A Garret Hardin által propagált „mentőcsónak-etika” szószólóival szemben azonnal fellépett a környezetvédők egy humanitáriusabb kórusa. Az „űrhajó-etika” képviselői úgy gondolták, nem az a megoldás, ha hagyják meghalni a szegényeket, sőt, nem is az, ha „megtanítják” őket nyugati módszerekkel kizsákmányolni a Földet és egymást. Inkább a világot kellene úgy berendezni, hogy a népesség termelése és fogyasztása ne károsítsa a természetet. Ehhez pedig egy olyan szemléletváltás szükséges, amely a világot nem egy óriási „prériként” látja, amelyet a „cowboy” kisajátít, és minél gyorsabban kiszipolyoz, hogy azután újabb érintetlen földeket aknázzon ki és tegyen tönkre. Kenneth Boulding híres 1966-os értekezésében a „cowboy-gazdasággal” az „űrhajó-gazdaság” koncepcióját állította szembe, amelynek implikációit Kristin Shrader-Frechette így kommentálja:

> A »határ- vagy cowboy etika« alternatívájaként szolgáló egyik új értékrend a Föld leírására alkalmazott űrhajó-metaforából levonható következtetésekre épít. Először: mind az űrhajó, mind a bolygónk viszonylag zárt rendszerek, még ha a föld függ is a beérkező napsugárzástól. Másodszor: mindkettő véges, ez pedig kizárja a tevékenységünk korlátlan kiterjesztését az űrhajón is és a Földön is – mindkét rendszer teherbírása korlátozott tehát.[25]

Míg a „cowboy-gazdálkodás” a kapitalista rendszer azon formációit jellemzi, amelyek az eredeti tőkehalmozás korától egészen máig érvényesülnek, és a globalizáció égisze alatt folytatódnak, az „űrhajó-etika” egy olyan újfajta fenntartható gazdasági rendszert irányozott elő, amely az „ökologikus ökonómia” elveire épül, és hol nemnövekedésnek (degrowth), hol posztkapitalista gazdaságnak vagy éppen ökoszocializmusnak nevezik, mely elgondolásnak a klímaválság problémája mellett különös lökést adott az ezredforduló utáni gazdasági válság(ok) tapasztalata is.[26]

Az előbbiekből kiindulva logikusnak tűnhetne, ha a cowboy-etikát a Marvel-filmek az Egyesült Államokban játszódó, annak politikai és gazdasági játszmáit kipellengérező jelenetekben érzékeltetnék. A filmek azonban inkább a mese és a parabola sokkal közvetettebb módon működő retorikai eszközeit használják – elkerülve ezzel a nyílt vádaskodást és a didaxist egyaránt. *A Galaxis őrzői 2*. részében megtudjuk, hogy a főszereplő Peter Quill alias Űrlord egy mondhatni végtelen hatalmú ősi „égi lény” (isten?) leszármazottja, aki régebben galaxisról galaxisra járva próbált utódot találni magának. Ennek a kutatásnak a részeként „párosodott” Peter anyjával is, és Peter örökölte az apja bizonyos képességeit. Az idilli bolygó, amely meseszerű környezetet teremt apa és fia egymásra találásának, nagyon kellemes helynek tűnik egészen addig, amíg az apa, elfeledve, hogy „félvér” fia emberi értékeket dédelgethet, be nem vallja, hogy ő maga okozta Peter anyjának betegségét (agydaganatot), hogy megszabaduljon tőle, és teljes mértékben a „küldetésének” szentelhesse magát. Az apa neve, Ego, már ennyiben is magyarázatot nyer, a küldetés „bemutatása” azonban társadalomökológiai konnotációkat is ad annak a pszichopata morálnak, amit Ego képvisel.

Mi tehát Ego küldetése? „Úgy hívom, hogy terjeszkedés” – mondja Ego Peternek, miközben számtalan bolygó holografikus képét vetíti ki a teremben, ahol állnak. „Ez gyönyörű” – mondja hősünk, aki még nem tudja, hogy mindennek mi az ára. Ego tovább szónokol: „Több ezer éven keresztül ültettem el több ezer kiterjesztését önmagamnak, méghozzá több ezer világon. Be kell teljesítenem az élet egyetlen valódi célját: növekszem és terjedek, beborítok mindent, ami létezik. És végül nem marad más, csak én.”

Mivel Peter – anyja halálának okát megismerve – az apja ellen fordul, Ego úgy dönt, hogy büntetésből energiacellaként fogja Petert használni a fent említett terjeszkedési projektben, amelynek megindulását nyomon is követhetjük. A Peterből kiáramló energia több fénylő energiaért vagy -hajtást indít be (5. ábra), amelyek sebesen nőve és terebélyesedve haladnak a bolygó alagútszerű belsejében valami felé, amiről később megtudjuk, hogy Ego „agya vagy lelke vagy bármi is az". Ez a „mag" a kapott energiatöltettől mintegy „kisül", mint az elektromos hálózat vagy a neuronok, és feléleszti az anno Ego által több ezer világban hagyott több ezer – egzotikus gumós dísznövényre vagy kézműves kerti lámpára hajazó – égilény-kiterjesztést. A gumók felduzzadnak, és óriási, fénylő és erekkel átszőtt vakondtúráshoz hasonló geológiai gyűrődéseket indukálnak – amelyek „terraformálják" az adott helyszínt, az építményeket és a természeti környezetet.

5. ábra Ego elemként használná fiát, Petert a terjeszkedési projektjében (A galaxis őrzői 2).

Szóval mi is akkor Ego küldetése? Mi az az első pillantásra csábítónak tűnő, ám valójában rosszindulatú valami, amit Ego képvisel, és amit a képek felidéznek? A „rosszindulatú" szó (indokolt) használata könnyen arra sarkallhatja az embert, hogy a rákkal asszociálja azt a folyamatot, amelyet Ego növekedésként és terjeszkedésként jellemez, és ami valóban valamiféle organikus, biológiai folyamathoz hasonló. Mindez strukturálisan is igazolná, miért éppen *tumort* ültet Peter anyjának, az ő szeretett „tavirózsájának" a fejébe Ego. És kétségtelen az is, hogy amit az előbb vakondtúrásszerű képződményként jellemeztem, egy daganathoz legalább ennyire hasonlít. De az is lehet, hogy a rák ez esetben maga is metafora, ami megint csak valami másra, valami még alapvetőbb problémára utal.

Az ökológiai szakirodalomban a rák gyakran szerepel a természetromboló kultúra hasonlítójaként, például az urbanizáció metaforájaként, amikor „a nagyváros szó szerint elnyelni látszik a mezőgazdasági és természeti világot, s a terjeszkedő metropoliszok bekebelezik a szomszédos falvakat és kisvárosokat."[27] A híres és népszerű Konrad Lorenz szerint

> Nyitott szemmel hasonlítsuk össze valamelyik régi városunk központját annak modern elővárosával, vagy pedig ezt a vidékére gyorsan kiterjeszkedő kulturális szennyet az általa még meg nem támadott helységekkel. Azután hasonlítsuk össze a test valamely normális

> szövetének képét egy rosszindulatú daganatéval: megdöbbentő hasonlóságot találunk! (…) A rosszindulatú daganatos sejt elsősorban abban különbözik a test normális sejtjeitől, hogy nem állnak rendelkezésére a test érdekközösségébe hasznos tagként való beilleszkedéshez szükséges genetikai információk.[28]

John McMurtry *A kapitalizmus rákos stádiuma* (*The Cancer Stage of Capitalism)* című könyvének 1999-es megjelenése óta a metaforának a címben jelzett értelmezése is igen gyakorivá vált a különböző médiaplatformokon. „A kapitalizmus rák, amely megöl minket" – írja honlapján Joe Brewer. Ahogyan a rákos sejtek

> mohó egyénekként programozzák magukat újra, akik semmi mással sem törődnek, csak a gyors növekedéssel és azzal, hogy minél jobban kihasználják a test természetes tartalékait, úgy a kapitalizmus „gazdasági rendszerének központi logikája sem más, mint hogy mások termelőtevékenységéből húzzanak hasznot, és személyes előnyeikre fordítsák azt. (…) Így jön létre a szegénység. Ez vezet az egyenlőtlenségekhez. És ez az, ami a Föld életfenntartó formáit is elpusztítja a globális felmelegedés, a termőtalajvesztés, az óceánok elsavasítása, a vizek megmérgezése és a tömeges kihalások elősegítése révén.[29]

A fejlődő országok kapitalizmusra való áttérése is olyan, mint a rák – írja Garikai Chengu is a *Chronicle*-ben.[30] „Ha belép a gazdatestként szolgáló ország gazdaságába, terjedni kezd, és bekebelezi a munkaerőt, a környezetet és minden mást a profittermelés érdekében." Brewerhez hasonlóan Chengu a rendszer által okozott ökológiai károk mellett a javak egyenlőtlen elosztását is kiemeli: „A globális élelmiszer-termelő rendszerek többet termelnek, mint amennyire az összes férfinak, nőnek és gyermeknek elég volna a világon; a források kapitalista elosztásának következtében mégis számtalan ember hal éhen." A professzionálisabban fogalmazó McMurtry szerint „a »Nagy Betegség« a magántőke »nemzetek feletti pénzügyletei« révén terjed, amely minden szinten újabb és egyre bizarrabb formákban sokasodik a neki helyet adó gazdatestekben."[31]

Vajon véletlen-e, hogy a *Galaxis őrzői 2*-ben Ego „terjeszkedése” – legalábbis a Földön – jól láthatóan egy DQ *gyorsétteremlánc* (Dairy Queen) egyik „sejtjének” helyén indul meg? (6. ábra) Mondhatni a DQ logóval megjelölt pontról kezd terjedni, hogy bekebelezze a világot – éppen, ahogyan maga a DQ üzletlánc is tette azóta, hogy megalapították 1940-ben.[32] A szóban forgó vállalkozás krémfagylaltot és *fast food*ot árul, tehát pontosan azt a „szemetet”, ami McMurtry (és mások) szerint is a fogyasztói társadalom egyik rákfenéje, arról nem is beszélve, hogy a daganatos megbetegedésekben bizonyára a szó szoros értelmében is szerepet játszik. Ugyanakkor a nagyvállalatok mind hasonló minta szerint nőnek és terjeszkednek: „Az USA gyárainak 60 %-át nem több, mint 200 nagyvállalat birtokolja (…) a globalizált monopolkapitalizmusban egy maroknyi multinacionális cég uralja az egész világ ipari és banki szféráját.” (Foster 1999, 109.) Ironikus módon Disney is ezek közé tartozik, amely éppen a Marvel jogainak felvásárlása és az MCU filmek bevételei révén kezdi egyre inkább dominálni a nemzetközi filmipart (erre azonban hogy, hogy nem, nincsen utalás a filmben).

6. ábra Az Ego által elindított terraformálás jele egy Dairy Queen étteremnél (A galaxis őrzői 2).

Mint Brewernél már láthattuk, a kapitalizmus rák-metaforája különösen alkalmas arra, hogy (a szociális hatásokkal szoros összefüggésben) kiemelje a rendszer *ökológiai* kártékonyságát, mely Foster másféle metaforákat használó megfogalmazásában sem kevésbé illik Ego „küldetésére”, amennyiben ez a tevékenység

> a kreatív pusztítás rendszere, melyben a kreatív erő az új termékek gyártására irányuló, s a nyersanyagok és a munkaerő új módon való kombinálásából fakadó végtelennek tűnő képesség, míg a pusztító erő a létezés azon elemeinek a szisztematikus lerombolásában, átalakításában és beolvasztásában áll, ami kívül esik a rendszer határán.[33]

A gazdasági növekedésnek ezt a formáját Herman Daly „krematisztikának” nevezi az „oikonómiával” szembeállítva, mely utóbbi „ismeri az elég fogalmát. A krematisztika viszont előnyben részesíti a még több fogalmát”.[34] Hasonló megkülönböztetéssel él Richard Smith is, amikor a *Real-world Economics Review*-ban ez *utóbbi* kapitalizmussal a posztkapitalizmust állítja szembe, mint olyan rendszert, amely nem a terjeszkedés algoritmusa, hanem az ökológia törvényszerűsége szerint működik.[35] Vajon konkrét valóságában hogyan kellene elképzelnünk

egy efféle rendszert? Ha a *Galaxis őrzői 2*, melynek során Ego elfogja az őt kezdetben jóindulatú hatalomként elkönyvelő címszereplő csapatot, a maga mesés-mitológiai formanyelvén azt érzékelteti, hogy „a klímaváltozás elleni küzdelem fő ellenfele jelenleg a neoliberális államot foglyul ejtő tőkés elit”,[36] akkor a posztkapitalizmus „oikonómiája” sem kevésbé allegorikusan jelenik meg – Wakanda bemutatásakor.

Az űrhajó-gazdaság (*Fekete párduc*)

Mint a filmből megtudjuk, Wakanda sajátos ökológiája úgy alakult ki, hogy egy évezredekkel korábban földre hullt meteor megfertőzte Wakanda földjét és minden élő és élettelen létezőt, ami vele érintkezett. A meteort alkotó fém, a vibránium, amelyből Amerika kapitány pajzsa is készült, számtalan célra felhasználható, míg a vele kapcsolatban fejlődött élőlények különleges képességekkel bírnak. Ezek közül is a legkülönlegesebb az a növény, amelyet fogyasztva Wakanda királya szupererőre tesz szert. Ha a Wakanda társadalmi-gazdasági rendszeréről kapott impresszióinkat összevetjük a valós világokról való ismereteinkkel, első pillantásra úgy tűnik, hogy Wakanda a vibrániumnak köszönhetően radikálisan eltér a Föld egyéb országaitól, többek közt a fejlett északi államoktól is, sőt, látványosan meg is haladja azokat. (7. ábra) De vajon nem lehetséges-e, hogy megintcsak egy metaforáról van szó? Már amennyiben a vibránium akár úgy is felfogható, mint egy erősen hiperbolikus, egzotikussá mázolt és mitizált megjelenítése annak a hatásnak, amit az *olaj* „felfedezésével” beköszöntött energiabőség a mára fejlettnek mondható országok gazdaságára kifejtett. Andrew Nikiforuk a „mechanikus rabszolga” használatának könnyen érthető képével világítja meg ezt a hatást:

> Egy észak-amerikai farmer kétórányi munkájába kerül, hogy egy tonna gabonát termeljen, miközben óriási légkondicionált kombájnjában ül. A legelszántabb római parasztnak 350 óra munka kellett ahhoz, hogy egy tonna gabonát előállítson egy évre. Az élettelen rabszolgákat dolgoztató amerikai farmer egynapi munkával 180 rómait tudna eltartani egy hónapig. Ehhez képest egy római rabszolga vagy paraszt egyetlen házi rabszolgát sem igen tudott volna eltartani egy hónapig.[37]

Wakanda látképe (Fekete párduc).

Mind a szén és az olaj, mind pedig a fiktív vibránium olyan ásvány, amely sokáig nem vett részt a szokványos természeti körforgásban: a szén és az olaj azért, mert a föld mélyében pihent évezredeken keresztül, a vibránium pedig az űrből került a földre, ahol egy kicsiny területre koncentrálódott. Az olajhoz hasonlóan a vibránium egyik fő erőssége is az, hogy sokféleképpen felhasználható – energiaforrásként és fizikai termékek eladdig nem ismert jellemzőkkel bíró „különleges" anyagaként is (mint a műanyag). Míg az olaj nélkülözhetetlen a vegyipar számos termékéhez, a modern gyógyászathoz[38] és a mezőgazdaságot (ideiglenesen) felvirágoztató műtrágyákhoz is, addig a különböző helyi anyagokat átitató vibránium különleges gyógyító és növekedésserkentő hatással bír – mint például az a növény, amely a Fekete Párduc erejét adja. Annyi biztos, hogy az olaj „varázslata" legalább akkora ámulattal töltene el egy római polgárt, mint amilyennel minket a wakandai technológia. A film sugallata szerint a vibránium tette lehetővé, hogy *minden* wakandai polgár magas életszínvonalon éljen, ami a „karbondemokrácia" eszméjét idézi. Ugyanakkor az a különbség (vagy inkább már szakadék), ami Wakanda és szomszédai, illetve az Afrikából elszármazott/elhurcolt emberek leszármazottai közt jött létre az idők folyamán (s amely a cselekményben a hatalmi konfliktushoz vezet), már sokkal inkább „az olajalapú világ okozta problémák" vagy a „fosszilis tőke" által generált mélyülő társadalmi különbségek reprezentációja. Hiszen az olajalapú tőke csak annak hajt hasznot, aki kontrollálja.[39]

Amint az olaj keresett cikk lett, a nemzetközi kereskedelem fellendülését indukálta, háborúkat indított el, és növelte a vagyoni különbségeket.[40] A vibránium használata azonban nem járt ilyen következményekkel – mivel az érintett terület lakói titokban tartották létét és hasznosságát a világ többi része előtt. Vajon lehetne-e ezt a fajta energiagazdálkodást a jelen alternatívájaként, vagy ami még izgalmasabb, a *jövő* mintájaként elgondolni? Ami Wakanda fejlődésének „hitelességét" illeti, persze kétséges, hogy egy törzsi rendszerben élő, önfenntartásra berendezkedett természeti társadalom a környező világgal való érintkezés nélkül ki tudta volna aknázni a vibrániumban rejlő lehetőségeket. Az olajat például már évezredek óta ismerték, amikor is *fel*ismerték, hogy megfelelő tüzelőanyag volna az energiaéhes ipar számára is. Az is valószerűtlennek tűnhet, hogy az ország külső kapcsolatok nélkül nem omlott össze vagy fejlődött vissza – ugyanis számos társadalommal ez történt, amikor valamilyen módon kiszakadtak a világkereskedelem és kultúra hálójából (például a Húsvét-szigetek lakói vagy a tasmán bennszülöttek). Wakandával mégsem ez történt.

Lehetséges ezt észszerűen indokolni?

Jared Diamond *Háborúk, járványok, fegyverek* című könyvében nagy körültekintéssel mutatja ki, hogy az izoláció fontos, ám *önmagában* nem feltétlenül meghatározó tényező egy kultúra fennmaradásában.[41] Egy olyan gazdasági berendezkedés, amely rutinszerűen a terjeszkedés és a(z erőszakos) hódítás révén jut újabb és újabb erőforrásokhoz, vagy amelyik az erőforrások bősége esetén addig szaporodik, míg ezeket az erőforrásokat fel nem éli, valóban nem képes egy zárt rendszerben fennmaradni. A nyugati – illetve manapság Kína és India felzárkózásával inkább Északinak nevezett (s így leginkább a továbbra is elmaradott *Afrikával szemben* definiált) – gazdaság így működik. Mint azonban Boulding is rámutatott, a gazdaságnak nem kell *feltétlenül* a „cowboy"-gazdaság elvei szerint működnie. Az alternatíva, azaz az „űrhajó-gazdaság" működésének éppen a (kényszerű) elzártság a feltétele. Az űrhajósoknak egy minden élettől elzárt ökoszisztémában kell boldogulniuk – amilyen az űrhajóé, vagyis amilyen a Földé – vagy amilyen Wakandáé. Ez esetben az egyetlen lehetőség a rendszeren belüli ökoszisztemikus folyamatokhoz való alkalmazkodás: vagyis csak olyan mértékben használják fel az erőforrásokat, hogy azok regenerálódhassanak, és olyan megújuló erőforrásokat használnak, amelyek nem károsítják a környezetüket.[42] Az elzártság következtében Wakanda úgy építette ki a maga fejlett civilizációját, hogy közben elkerülte a kapitalizmus számos hibáját:[43] azaz nem tette tönkre a környezetét, fejlődése pedig nem lett a terjeszkedés és a túltermelés függvénye. Hanem (mint az ökologikus ökonómia egyes prófétái elképzelik az ideális gazdaságot) a mennyiségi növekedést minőségi növekedésre váltotta át.[44]

Mivel az izoláció oly sokáig megfelelő stratégiának mutatkozott Wakanda számára, nem csoda, hogy a király, T'Challa oly sokat hezitál, hogy az ország fejlettségét nyilvánosságra hozza-e, vagy sem (ami a film végén azután humanitárius okokból megtörténik). A király úgy érzi, hogy nem hagyhatja a világ más részén élő fekete „testvéreit" szegénységben és a bűn fertőjében élni; alapítványt hoz létre, és segélyeket szervez az Egyesült Államokban a feketék életkörülményeinek és esélyeinek javítása érdekében.[45] Mindez látszólag a nézők egy bizonyos csoportja, az afroamerikaiak rossz társadalmi közérzetének és igényeinek a közhírré tételére hivatott (ami miatt több magyar kritikus joggal úgy érezhette, hogy ez *nem a mi filmünk*),[46] és talán komoly közönségsikere is annak köszönhető, hogy a színes bőrűek a filmben egy szociális „vágyteljesítő álmot" láthattak. De a dilemma, ami itt megjelenik, szorosan kötődik az ökológiai igazságosság azon etikai dilemmájához is, amelyről a *Végtelen háború* kapcsán már szó volt: nevezetesen, hogy egy ökológiai válsághelyzetben hogyan lássuk a szegények helyzetét? Mint láttuk, Thanosz számára ez a dilemma fel sem vetődik, az Ego által képviselt morál pedig hmm, *egoista*, azaz mint a kapitalizmus parabolája, kizárólag a tőke (és tulajdonosai) érdekeit nézi. Ehhez képest az „űrhajó-gazdaságot" idéző Wakanda, nos, nem meglepő módon az „űrhajó-etika" elveit visszhangozza, amely még a 70-es években a mentőcsónak-etika képviselőinek az érveire válaszolt.

Az űrhajó-etika

Mint már említésre került, az űrhajó-etika képviselői, például a már említett Brian Tokar – azt állították, hogy a szegények – mind az északi országok alsóbb rétegei, mind az átlagos nyugati életszínvonal alatt élő harmadik világbeliek – nem fogyasztanak annyit a világ erőforrásaiból, mint a gazdagok, tehát messze nem tehetők felelőssé a természet pusztulásáért. Az az ökológiai kár, amit a gazdag világ felelőtlenül okozott, a szegényeket mindazonáltal éppúgy fogja érinteni, mint a gazdagokat. Pontosabban *sokkal jobban*, mivel nekik nincsenek meg az anyagi és pénzügyi eszközeik és tartalékaik, hogy ezt ellensúlyozzák;[47] „Afrika, az indiai szubkontinens és Ázsia bizonyos részei marginalizálódni fognak a nemzetközi befektetések, a rossz vezetés, az erőforrások hiánya és a főbb piacoktól való távolságuk miatt".[48]

Az űrhajó-etika legütősebb érve a segítségnyújtás mellett azonban nem a déliek sajnálatraméltóságának a hangsúlyozása, hanem annak elismerése, hogy az Észak nem azért van olyan irigylésre méltó helyzetben, amilyenben van, mert valamit „jobban csináltak".[49] Ellenkezőleg, inkább azért, mert a harmadik világ biokapacitását használták fel (nyersanyag, energiaforrás és emberi munkaerő formájában) a *saját* fejlődésükhöz és növekedésükhöz, „a harmadik világ országainak kizsákmányolásával érték el uralkodó helyzetüket".[50] És a helyzet korántsem a kiegyenlítődés felé halad: a fogyatkozó források

> tűrhetően méltányos (vagy tartósan kikényszeríthető) elosztását és az egyéni teljesítmények megfelelő ösztönzését az uralkodó politikai-gazdasági rendszer, úgy tűnik, nem képes többé biztosítani, tehát instabillá válik, és válságai folyamatosan súlyosbodnak.[51]

Ami a *Fekete Párduc*ot illeti, a zöld technológiát használó Wakanda ugyan nem felelős semmilyen ökológiai problémáért, mégis úgy mutatják be, mint ami az elzárkózással meggátolta az „egyenlő elosztást", ami a hatalmi helyzet „instabilitását" is eredményezi. Sőt, ez adja a film központi konfliktusát is (amennyiben egy Amerikába szakadt wakandai azért tér vissza, hogy megszerezve a királyi címet felszabadítsa a világ fekete proletárjait). Bár a film azt látszik hangsúlyozni, hogy Wakanda *valóban* jobban csinált sok mindent, mint számos letűnt vagy ma még prosperáló társadalom (beleértve a fejlett Nyugatot is), mégis világos, hogy alapvetően egyetlen „fogyatkozó erőforrás", a vibránium jelenlétén múlt, hogy a hely lakói magasabb életszínvonalon élhetnek, mint sokan mások Afrikában. Mindennek köszönhetően Wakanda a filmben az Észak elé állított társadalmi-gazdasági példa szerepét veszi magára. A végül bevállalt segélyek és a jóléti infrastruktúra kialakítására tett igyekezet mindazonáltal nem nagyon mutatnak túl azon, mint amit az olajon hízott országok már eddig is hajlandók voltak rááldozni az ügyre.[52]

Vagy ez nem is annyira *etikai* kötelesség, hanem inkább előrelátó *okosság*? A szegények és gazdagok közti különbség egyre inkább polarizálódik, olyannyira, hogy némelyek szerint – Michael Moore

rendező például bizonyosan közéjük tartozik – számos ország berendezkedése a demokratikustól a plutokratikus felé halad.[53] Az újkapitalizmus egyik legfontosabb jellemzője (…) kevesek gazdagodása sokak elszegényedésével összefüggésben", [54] amivel nemcsak az afroamerikaiak, hanem a fehér munkás- és alsó középosztály is egyre kevésbé elégedett – amit számtalan film érzékeltet és dokumentumfilm dokumentál. A harmadik világ egyre növekvő népessége[55] így az Észak szempontjából azért is problémás, mert ez a hányad azonban jóval szegényebb, mint a fejlett országok lakossága, amivel ráadásul a globális információs technológiának hála tisztában is vannak, és hasonló életszínvonalra vágynak, mint amilyen az északiaknak megadatott. Nem csoda hát, ha a gyors népességnövekedésnek köszönhető erőforráshiány és környezeti pusztulás mellett (vagy helyett) az etnikai, vallási és faji konfliktusoktól való félelem dominálja a nemzeti és nemzetközi biztonságról szóló tárgyalásokat.[56]

Jól tudjuk, hogy az északi nemzetállamoknak manapság egyre nagyobb problémát okoz a migráció, [57] ahol is a dilemma nem más, mint az elzárkózás vagy a „nyitás" közti választás. S amit sokan szeretnének éppen segélyek és jóléti intézkedések árán megakadályozni vagy visszafogni, gyakran hangsúlyozva, hogy a békés gazdasági migráció erőszakos megszállásba torkollhat. A többek közt a szír forradalmat elemző Andreas Malm szerint

> [a] klímaváltozás lehet a 21. század gyorsítója, felpörgeti a későkapitalizmus ellentmondásait – mindenek felett a gazdagok örökzöld pázsitja és a tulajdonnélküliek létbizonytalansága közt húzódó szakadékot – és egyik helyi katasztrófát sietteti a másik után. De mit tegyenek a forradalmárok, amikor a klímaváltozás az ő pályájukra tévedt? Meg kell ragadniuk az alkalmat, hogy eltávolítsanak minden kizsákmányolót és elnyomót, akit csak érnek. De mondanunk sem kell, a boldog kifejletre nincs garancia.[58]

Foglaljuk el a gazdag országokat! Szabadítsuk fel a testvéreinket! A forradalmi felindulást képviselő Killmonger a filmben kitűnő karakter ahhoz, hogy egyszerre érzékeltesse a harmadik világból a Nyugat felé (nyugati fegyverekkel) irányuló fenyegetést és a plutokrácia elnyomott rétegeinek elégedetlenségét, ami akár háborúhoz is vezethet – ahogyan a filmben ide is vezet (bár gyorsan véget ér). Napnál is világosabb, hogy T'Challa helyzete a *Fekete párduc*ban az amerikai és európai bevándorláspolitika tétjeit próbálja jelezni, aminek következtében igencsak fontos tényező, hogy a király által kezdeményezett „nyitás" végül mégiscsak a segélyosztásra redukálódik. Vajon ez a hatalomban levők privilégiumféltését képviseli? Vagy éppen annak az ökológiai bölcsességnek a megnyilvánulása, amelyre Wakanda gazdasága is épül?

A nyugati „életstílus fenntartásához a világ 2005-ben 85 millió hordó olajat, 240 milliárd köbméter földgázt, 14 millió tonna szenet és 500 000 font urániumot használt fel naponta."[59] Képzeljük el, mi történne, ha a világ kevésbé fejlett része hasonló szintű fogyasztásba fogna. Már így is az a helyzet, hogy, mint Tzertzakian írja, az olajban megtestesülő álom kezd rémálomszerű jelleget ölteni; függővé váltunk tőle, pedig egyre kevesebb lesz belőle.[60] Ugyanez a vibrániumra is igaz Wakanda gazdaságában, hiszen egyértelműen egy nem megújuló energiaforrásról van szó, amelynek hirtelen megcsappanása egy ponton igen kritikussá is válik a történetben – annak

köszönhetően, hogy Killmonger *eltüzeli.* (Vajon ez metafora akar lenni?)

„Hogy a szegény országok elérhessék az Egyesült Államok fogyasztási színvonalát, négy újabb bolygóra lenne szükség", írta Edward O. Wilson 2001-ben,[61] azóta pedig csak rosszabb lett a helyzet. Ha a javakat egyenlőbben osztanánk el, az legfeljebb azt jelentené, hogy (az anyagiakat tekintve) mindenki élhetne olyan jól …, mint mondjuk a *Fekete párduc* amerikai jeleneteiben mutatott „szegény" afroamerikai családok. Lenne tető a fejük felett, ehetnének annyit, amennyivel jóllaknak, és nem kellene fázniuk – ami, lássuk be, nem az, ami a jobb életre vágyakozók többségének szeme előtt lebeg. Az egészen biztos, hogy Erik Killmonger nem *ezért* akarna forradalmat indítani.[62] Bár az osztályviszonyokról és a politikai elnyomásról sok szó esik, az amerikai feketék, illetve a wakandaiak otthonainak vizuális ábrázolása elég kontrasztos és elég hangsúlyos ahhoz, hogy azt sugallja: a fekete amerikaiakat a rasszizmus mellett a fogyasztói (luxus)javak hiánya is dühíti. Ahogyan a valódi világ (gazdasági) bevándorlóinak jó része is az amerikai *filmekben* látott életkörülményekre áhítozik, amikor nyugati polgár szeretne lenni.[63]

Olyan Marvel-film (még) nincs, amely *realisztikusan* érzékeltetné, milyen volna egy *valóban* fenntartható világ. Olyan azonban van, amely egy anyagilag sokkal kevésbé vonzó, a kapcsolatokra vonatkozó igény tekintetében viszont kielégítő – tehát „a mennyiséget minőségre váltó" – (mikro)társadalmat kínál fel az energiaéhes kapitalizmus alternatívájaként. Bizony, az űrhajó-etikát a Marvel-univerzumban már korábban is bevezették. A kapitalizmus-parabola és a mentőcsónak-etika kontextusában különös jelentőségre teszt szert az a kijelentés, hogy „senkit sem hagyunk hátra", ami Drax szájából hangzik el a *Galaxis őrzői 2*-ben. És bár ez a szólam meglehetősen megszokott,[64] az Űrlord kis csapata végül is valóban egy *űrhajóban él*. Hasonlóképp ökológiai felhangjai vannak Peter és az apja azon végső vitájának, is, amelynek során Ego így érvel: „Te Isten vagy. Ha megölsz, pont olyan leszel, mint mindenki más", Peter pedig így válaszol: No és *miért olyan rossz az*?" Első pillantásra a vita a szupererő kívánatosságáról folyik, Ego metaforikus jellemzőit meggondolva azonban úgy is érthető, mint ami a „kivételezett" nyugati élet kívánatosságáról is szól, amelynek ezúttal az *ára* is világossá válik, s épp ezért az értéke is megkérdőjeleződik. És bár a Peter által vezetett miniatűr társadalom csakis metaforikusan nevezhető űrhajó-gazdaságnak (mezőgazdasági termelés nem folyik benne, gyakorlatilag minden erőforrás kívülről származik), a technológiát illetően azért elég jó metafora. A benne uralkodó roncskultúra szinte kizárólagosan az *újrahasznosításra* épül, ami egy jövőbeli ökogazdálkodás ipari szektorában is tekintélyes szerepet kapna az „újonnan" gyártott termékek rovására.

Ennél azonban még nagyobb jelentősége lehet, hogy a csapat nem kizárólag emberekből, de még csak nem is emberszerű lényekből áll. Egy (beszélő és helyváltoztatásra képes) fa (Gru) és egy (genetikailag manipulált) emlősállat (Mordály) is a minitársadalom teljes jogú tagja, a *Galaxis őrzői 2* során pedig még egy humanoid sáska (Mantis) is bekerül a társaságba. (8. ábra) Vajon nem lehetséges-e, hogy „poszthumán jövendőnk" érzékeltetésén túl[65] mindez az űrhajó-etika azon aspektusát érzékelteti – megint csak szimbolikusan –, hogy egy ökológiailag jól működő társadalomban a bioszféra *minden élőlénye* egyformán értékes kell legyen? Hogy az ember nem érdemel kivételezett helyzetet? Sőt, ha az embert éppen az *ego* különbözteti meg a többi

élőlénytől, azaz képes és sok esetben hajlamos is a saját érdekeit szem előtt tartva a saját képmására formálni – és ezáltal tönkretenni – a természetet (amint Ego esetében látjuk), nem kellene-e éppen erről a tulajdonságról *szabad akaratából* lemondania a nagyobb jó érdekében – ahogyan végül is Peter teszi? Amikor a (joggal) embergyűlölő Mordály megkérdezi Petert, hogy miért is érdekli egyáltalán a galaxis sorsa, Peter így válaszol: „azért, mert történetesen *benne élek*". Ami az ökocentrikus etika melletti egyik legfontosabb (bár legkevésbé fennkölt) érvet visszhangozza. Peter állásfoglalása (itt) ugyanis nem az „ökológiai lelkiismeret" megnyilvánulása, mely felelősnek érzi magát annak az őt körülvevő életközösségnek az egészségéért, s amelybe már „nem csak az emberek, hanem a növények, az állatok, a talaj, a vizek, egyszóval a föld is beletartozik".[66] Peter ingerült felcsattanása ezúttal inkább azt érzékelteti, hogy a természet részeként végül is a saját túlélésünknek is az „ökoszisztéma egészsége" a feltétele. Ami kétségtelenül *egoista* érv, de működik. És némi vonakodással még Mordály is a magáévá teszi: „Persze, hogy érdekelnek a bolygók, az épületek és az összes állat a bolygókon." „És az emberek" – egészíti ki éles hangon Peter, de erről Mordály nem látszik meggyőzve lenni. Vajon ez annak tudatosítása a nézőben, hogy „minden élőlény rendelkezik saját célokkal, perspektívákkal funkciókkal és életvilágokkal, amelyek csak részben fedik az emberi pragmatizmus szféráját"?[67] Vagy az antropocént eredményező antropocentrizmus dekonstrukciójának a demonstrációja? Esetleg az antropocentrizmus paródiájaként a *mosómedve-centrikus* gondolkodás érzékeltetése?

A galaxis őrzőinek fajilag igencsak vegyes csapata (A galaxis őrzői 2).

Persze ez a közönségre tett hatást tekintve nem feltétlenül vezet alternatív látásmódok, még kevésbé alternatív életformák kialakításához. Peter Dauvergne „a gazdagok környezettudatosságának" hívja azt a trendet, amely az északi országok jómódú polgárainak az életmódját megpróbálja összeegyeztetni a fenntarthatóság imperatívuszával. A biopamut pólók és az energiatakarékos mosógépek iránti kereslet mindennapi példái ennek a trendnek, ahogyan a radikálisabb környezetvédelmi szervezetek kompromisszumkészségének a növekedése is. A Greenpeace is „egyre inkább az öko-fogyasztói mentalitáshoz fordul, hogy pénzt és támogatókat szerezzen", és „az Unilevert, a Nestlét vagy a Procter&Gamble-t egyszeriben csak a 'fenntarthatóság vezéreiként' kezdi dicsérni".[68] Nagy valószínűséggel az MCU ökopolitikája is csak annak a megnyilvánulása, amit Lev Manovich a képzelőerő kereskedelmi média általi „gyarmatosításának" titulál, s amelynek értelmében

> Az 1980-as évek óta ugyanakkor a fogyasztói és kulturális iparágak szisztematikusan elkezdtek minden szubkultúrát (különös tekintettel a fiatalok szubkultúráira) áruvá változtatni. Röviden, az emberek által kifejlesztett kulturális taktikákat stratégiákká alakították, melyeket most eladnak nekik. Ha szeretnél „szembemenni a fősodorral", ma már számos életstílus áll rendelkezésedre – a zenétől a vizuális stílusokon át, az öltözködésig és a szlengig –, melyeket megvásárolhatsz.[69]

Más szférákban is jól látható, hogy az ökológia és a környezettudatos „életstílus" „legitim befektetési kategóriává vált", ami – legalábbis rövid távon – jövedelmezőbb, mintha harcot indítanának ellene. A nem-növekedés a vegán diétához hasonlóan a mai világban Wakanda esztétikája nélkül is kifejezett egzotikum, s „a nyugati divatszakma ki van éhezve a szokatlannak és nem konvencionálisnak tűnő kulturális formákra, és nagyon tudatosan adagolja ezeket az erre fogékony közönségnek."[70] Lehetséges azonban, hogy a rövid távú nyerészkedés ezúttal hosszú távon mégiscsak a fenntarthatóságot szolgálja. Akárhogy is, a galaxis őrzőinek Thanosz elleni harca a fikció szintjén „lehetővé teszi a bioszféra válságának az összekapcsolását nemcsak az osztály-, hanem egyben a biopolitikai mozgalmakkal is."[71] Az efféle mozgalmakba egyre jobban bekapcsolódó fiatalok pedig a szellemi elköteleződés szempontjából éppen a legérzékenyebb korszakukat töltötték az MCU-filmek társaságában.

1. Az internetes fórumokon felmerült, hogy Thanos tömeggyilkossága egy titokzatos halálistennő iránti szerelmének a bizonyítására szolgált (amire a képregényben utalások vannak), egyesek pedig Thor filmbeli nővérének, Hellának a személyében méltó tárgyat is találtak egy ilyen mértéktelen rajongásra). Vö. Yehl, Joshua: Why Does Thanos Want to Kill Half the Universe in Avengers: Infinity War? *IGN*, 2018.03.16. URL: http://www.ign.com/articles/2018/03/16/why-does-thanos-want-to-kill-half-the-universe-in-avengers-infinity-war; ld. még Buchanan, Kyle: 'Avengers: Infinity War' changes up the bizarre reason Thanos wants the Infinity stones in the comics — here's why. *Business Insider*, 2018.04.27. URL: http://uk.businessinsider.com/avengers-infinity-war-changes-why-thanos-wants-infinity-stones-2018-4.
2. Bosszúállók: Végtelen háború. *Wikipédia*, 2018.03.15.
3. „Nincs sok értelme, hogy a néped halálát mások halálával bosszuld meg, így még mindig nem tudjuk, hogy Thanos miért így gondolkozik", írja az egyik recenzens, láthatóan képtelenül arra, hogy bármiféle összefüggést lásson Thanos bolygójának veszte és a túlnépesedés (valamivel később verbalizált) problémája közt. A Kevin Feige stúdiófőnökkel készített interjúk szintén nem sokat segítettek. Az alkotó Thanos céljai kapcsán „az élet és a halál közti egyensúlyról" beszélt, meg arról, hogy az „ellenőrizetlen élet kiigazításra szorul". Chitwood, Adam. Kevin Feige Reveals Why Thanos Wants the Infinity Stones in 'Avengers: Infinity War'. *Collider*, 2018. 03.08. URL: http://collider.com/why-thanos-wants-infinity-stones-in-avengers-infinity-war/ Mindez a jó és a rossz metafizikus harcát, meg a kaotikus társadalmi viszonyok autokrata uralmi módszerekkel való fasisztoid ellenőrzésének a vízióját idézi – amihez ráadásul az *Amerika kapitány: a tél katonája* a Hidra tömegmészárlási tervével jól érthető előzményt is kínált.
4. Tóth Zoltán János: Istenek alkonya. A szuperhősképregény változó paradigmái. *Korunk,* 2011. 22/2. 33., 32.
5. A közönségigényekhez való „darwini" alkalmazkodásról ld. Varró Attila: Szellem a hálóban. *Filmvilág,*

2017/8. 25.

6. Ld. ehelyett Baski Sándor írását a *Filmvilág*ban (uo.), amely 2015-ig kitűnően összegzi az utóbbi idők legfenyegetőbb társadalmi-politikai tendenciáit feszegető, a szembeszállás lehetőségét fontolgató filmjeit.
7. A ritka esetek közt van a *Vasember 3*-ban a környezeti retorika kétélű fegyverként való használatának bemutatása: Tony Stark tudós ellenfele *csakis* azért utal egy nagy volumenű olajszennyezésre, amelynek felelősei kormánykapcsolataiknak köszönhetően megúszták a felelősségre vonást, mert saját magának akar politikai tőkét kovácsolni az ellenfél lejáratásából. (Ez a történetszál egyébként a szokásosnál is nagyobb jelentőséget kap azáltal, hogy igencsak könnyű a Deepwater Horizon fúrótorony 2010-es felrobbanásával összefüggésbe hozni, amely nagyjából egy időben történt a *Vasember 2* bemutatásával.)
8. Pl. Ehrlich, Paul: *The Population Bom*b. New York, Sierra Club/Ballantine Books, 1968; Meadows, Donella H. et al.: *The Limits to Growth*. New York, Potomac Associates-Universe Books, 1972.
9. Mosey, Richard M.: *2030: The Coming Tumult. Unlimited Growth on a Finite Planet*. New York, Algora Publishing, 2009. 89.
10. Seidl, Irmi – Tisdell, Clem A.: Carrying capacity reconsidered: from Malthus' population theory to cultural carrying capacity. *Ecological Economics*, 1999/31. 396-397; Kerekes Sándor: Boldogság, környezetvédelem és piacgazdaság. In Csutora Mária és Hofmeister Tóth Ágnes (szerk.): *Fenntartható fogyasztás? A fenntartható fogyasztás gazdasági kérdései*. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, 2011. 4.
11. Wilson, Edward O.: *Az élet jövője*. Ford. Kovács Tibor. Budapest, Akkord, 2006. 60-62.
12. Csakhogy a Zöld Forradalom során a fejlődő országok a hozamnövekedésről szóló nyugati ígéreteknek köszönhetően, a „fejlődni" vágyó országok a nyugatiak drága pénzen megvásárolt termékeire cserélték azt, ami addig a természet ajándéka volt – így nem csoda, hogy nem gazdagodtak meg ebből az üzletből. Vö. Foster, John Bellamy: *Vulnerable Planet. A Short Economic History of Environment*. New York, Monthly Review Press, 1999. 117-118; Higgs, Kerryn: *Collision Course: Endless Growth on a Finite Planet*. Cambridge-London, MIT Press, 2014. 46; Mosey, Richard M.: *2030: The Coming Tumult. Unlimited Growth on a Finite Planet*. New York, Algora Publishing, 2009. 12; Shiva, Vandana: *The Violence of the Green Revolution. Third World Agriculture, Ecology and Politics*. London, Zed Books, 1991. 12., 44-46.
13. Seidl-Tisdell: i.m. 395.
14. Bozak, Nadia: *The Cinematic Footprint: Lights, Camera, Natural Resources*. London, Rutgers University Press, 2011. 6.
15. : Ujvári Gábor: Bevezetik az ember korát a földtörténeti időskálára. Magyar Tudományos Akadémia, 2016-09.07. URL: http://mta.hu/tudomany_hirei/bevezetik-az-ember-korat-a-foldtorteneti-idoskalara-106806; Dryzek, John S.-Norgaard, Richard B.- Schlosberg, David: *Climate-Challenged Society*. Oxford, Oxford University Press, 2013. 111-116.; Heinberg, Richard: *Afterburn. Society Beyond Fossil Fuels*. Gabriola Island, New Society Publishers, 2015. 104-116.
16. A *Wayward Pines* Noé-projektjét megszervező „őrült zsenit" talán nem véletlen ugyanaz a Toby Jones alakítja, akit a Marvel-filmekben mint az *eugenika* szakértőjeként tevékenykedő náci professzort ismertünk meg.
17. Nikiforuk, Andrew: *The Energy of Slaves*. Vancouver, Greystone Books, 2012. 103.
18. Mosey: i. m. 97.
19. Hardin, Garret: A mentőcsónak erkölcstana. Ford. Könczöl Miklós és Mihályi Gabriella. In *Környezeti etika. Szöveggyűjtemény*. Szerk. Lányi András és Jávor Benedek. Budapest, L'Harmattan, 2005. 122.
20. Tokar, Brian: Exploring the New Ecologies: Social Ecology, Deep Ecology and the Future of Green Political Thought. *Alternatives,* 1988. 15/4. 37.
21. Malm, Andreas és Hornborg, Alf: Emberi tényező? Az antropocén-narratíva kritikája. *Fordulat,* 2019. 25. 10.

22. A Wikipédia szerint az Egyesült Államok, ahol a világ lakosságának 4,67 %-a él, 2000-ben a világ vagyonának 25,4%-át birtokolta. India, ahol a globális népesség 16, 78%-a lakott ekkor, a világ vagyonából csak 4,14%-ot tudhatott a magáénak, ami ugyanannyi, mint Olaszországé vagy az Egyesült Királyságé a maguk jóval kisebb lakosságával. List of countries by distribution of wealth. *Wikipédia*. 2018.03.15 URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_distribution_of_wealth

23. Hartley, Daniel: Anthropocene, Capitalocene, and the Problem of Culture. In *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*. Szerk. Moore, Jason W. Oakland, PM Press, 2016. 155.

24. Moore, Jason W.: Az olcsó természet vége, avagy rájöttem, hogy nem kell félteni 'a' természetet, meg is lehet szeretni a kapitalizmus válságát. *Fordulat,* 2019. 25. 20.

25. Shrader-Frechette, Kristin: Űrhajó-etika. In *Környezeti etika. Szöveggyűjtemény*. Szerk. Lányi András és Jávor Benedek. Budapest, L'Harmattan, 2005. 131.

26. Kallis, Giorgio, Christian Kerschner, Joan Martinez-Alier: The economics of degrowth. *Ecological Economics,* 2012/04319. 5; Kerekes Sándor: A fenntartható fejlődésről válság idején. In *Fenntartható fejlődés, élhető régió, élhető települési táj*. Szerk. Kerekes Sándor és Jámbor Imre. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, 2012. 27-28. Megjegyzendő, hogy itt sokkal inkább szó van a fogyasztói társadalom és a növekedésorientált gazdaság megszüntetéséről, mint „zöld" fejlesztésekkel való toldozgatásáról-foltozgatásáról. (Vö. Jackson, Tim: *Prosperity without Growth. Economics for a Finite Planet*. London, Earthscan, 2009; Latouche, Serge: *A nemnövekedés diszkrét bája*. Ford. Balogh-Sárközy Zsuzsanna. Szombathely, Savaria University Press, 2011.) (

27. Bookchin, Murray: Városellenes urbanizáció. In *Természet és szabadság*. Szerk. Lányi András. Budapest, Osiris, 2000. 184; Gunn, Alaister S.: Környezeti etika egy urbanizált világban. Ford. Horgas Judit. In *Természet és szabadság*. i. m. 192.

28. Lorenz, Konrad: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Sopron, IKVA, 1988. 25-26.

29. Brewer így folytatja: „Ez a rendszer kínosan hasonlít a rákéhoz – a végtelen gazdasági növekedés lesz a mohó egyének elsődleges célja, akik egyszerűen soha nem érzik azt, hogy elég. (…) Láttuk, ahogyan a kapitalizmus a 16. században bekebelezte a parasztok földjeit. A gyarmatosítással továbbterjedt, hogy Afrikából és Amerikából vonjon ki természeti forrásokat. Mára létrejött a tőkefelhalmozás egy olyan globális rendszere, amely a rák logikáját az egész bolygóra kiterjeszti." Brewer, Joe: Capitalism Has A Metaphor — It's A Cancer. *Medium*, 2016.08.17. URL: https://medium.com/@joe_brewer/capitalism-has-a-metaphor-its-a-cancer-768baf05c942

30. Chengu, Garikai: Capitalism: A cancer that threatens civilisation. *Chronicle*, 2013.12.19. URL: http://www.chronicle.co.zw/capitalism-a-cancer-that-threatens-civilisation

31. „A leépülés diagnosztikai összefoglalása" című fejezetben McMurtry sokkoló módon foglalja össze a kapitalizmus mint betegség hatását az élő szervezetekre: „A levegő, a talaj és a víz egyre jobban lepusztul, a klíma és az óceánok destabilizálódnak, fajok halnak ki kontinenseken átívelő rohamtempóban; a szennyezés ciklusai és volumene olyan szintet ért el, hogy dominóhatásuk az életfenntartó folyamatok minden szintjét veszélyezteti; a világ fele nyomorog, ahogyan az egyenlőtlenségek nőnek; a globális élelemrendszer egyre több és több káros és szennyezett szemetet gyárt, amelynek nincs tápértéke; olyan nem fertőző betegségek váltak a világ lakosságának első számú gyilkosaivá, amelyeknek csak a tüneteit lehet kezelni; a jövő generáció lehetőségei összeomlanak a banki hiteleik növekvő súlya alatt; a globális pénzügyi rendszer nem az élethez szükséges javakba fektet be; az államok és szakszervezetek érdekvédő intézményeit megfosztják a jogaiktól, míg a profitcélú segélyek egyre sokasodnak; a rendőrállamra jellemző törvények és módszerek egyre inkább uralomra jutnak, míg a vállalatok vagyonáért folyó háborúk szaporodnak; a média a vállalati reklám eszköze, az akadémia pedig egyre inkább a vállalati funkciók kielégítésére redukálódik; a közösségi szektorokat és szolgáltatásokat nem finanszírozzák többé

vagy privatizálják, azzal megegyező mértékben, ahogyan a kormányok által a vállalatoknak juttatott adókedvezmények és támogatások nőnek." (McMurtry, John: *The Cancer Stage of Capitalism*. London, Pluto Press, 1999. 144-46.)

32. A Dairy Queen 1940 óta franchise-rendszerben üzemel, azaz *terjed: „A* DQ az ételfranchise korai úttörője volt, amely az 1941-ben még csak 10-et számoló üzletláncát 1947-ra 100-ra növelte, 1950-ben 1446, 1955-ben pedig már 2600 üzlettel bírt. 2014-re a Dairy Queennek mintegy 6,400 üzlete volt 25 országban." Dairy Queen. Wikipedia. 2018.04.13. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Dairy_Queen
33. Foster: i. m. 32.
34. Daly, Herman és Cobb, John B. Jr.: A krematisztikától az oikonómiáig. Ford. Kállai Tibor. In *Természet és szabadság*. Szerk. Lányi András. Budapest, Osiris, 2000. 242.
35. Smith, Richard: Beyond growth or beyond capitalism? *Real-world Economics Review,* 2010/53. 28-42.; Foster: i. m. 129.
36. Szigeti Attila: A kapitalocén – avagy mennyibe kerül az olcsó természet? *Fordulat*, 2019. 25. 74.
37. Nikiforuk: i. m. 66. Tertzakian, Peter: *A Thousand Barrels a Second. The Coming Oil Break Point and the Challenges Facing an Energy Dependent World*. New York, McGraw-Hill, 2006. 61-63. W. S. Jevons közgazdász 1865-ben még a – gazdasági jelentőségében az olaj mögött messze elmaradó – kőszénről írta, hogy „nem csak eltér minden mástól, de felette is áll minden egyéb terméknek. Ez az ország testének energiája, egy univerzális segély, ami mindenhez hozzájárul, amit csak teszünk. A szénnel szinte minden célkitűzés lehetséges és könnyű; nélküle a régi idők munkás szegénységébe hullanánk vissza". Foster, i.m. 18.
38. Roth, Paul: Eight ways that modern medicine is oil dependent. Resilience, 2006.07.26. URL: https://www.resilience.org/stories/2006-07-26/eight-ways-modern-medicine-oil-dependent/
39. Vö. Domschitz Mátyás: Üzemanyag és társadalmi változás. *Fordulat,* 2019. 25. 248-249.
40. Tertzakian: i. m. 40.
41. Szintén Diamond mutatja be az *Összeomlás*ban a Húsvét-szigetek példáján, hogy az elszigeteltség ebben az esetben nem azért volt probléma, mert nem volt elég természeti erőforrás a népesség eltartásához, hanem azért, mert a társadalom a története során nem hozott *megfelelő döntéseket* a fenntarthatóság érdekében.
42. Brown, Lester: An Eco-Economy in Harmony with Nature. In *Environmentalism and the Technologies of Tomorrow. Shaping the Next Industrial Revolution*. Szerk. Olson, Robert – Rejeski, David. Washington, Island Press, 2004. 20-28.
43. Kuba például „a Szovjetunió összeomlása után különösen élesen mutatja fel az olaj, a szintetikus műtrágyák vagy rovarirtók hiányának a következményeit", hiszen az ország embargó alá került, azaz akaratán kívül vált izolálttá. Mindez azonban nem összeomláshoz, hanem egy kritikus szakasz után a gazdaság ökologikus átszervezéséhez vezetett. Ld. Higgs, Kerryn: *Collision Course: Endless Growth on a Finite Planet*. Cambridge-London, MIT Press, 2014. 13. Vö. még Clausen, Rebecca: Healing the rift: Metabolic restoration in Cuban agriculture. *Monthly Review*, 2007. 59/1. 40–52.; Paulson, Susan: Degrowth: culture, power and change. *Journal of Political Ecology*, 2017/24. 427.
44. A nemnövekedést propagáló Tim Jackson így érvel: „A prosperálás nem azonos az anyagi javak sokaságával. És a prosperálás kívánalmai túlmennek a fizikai önfenntartáson is. Ahhoz van köze, hogy kibontakozhassunk fizikailag, pszichológiailag és szociális értelemben. (…) Bizonyíték van rá, hogy akik „egyszerűbbé" teszik az életüket, boldogabbnak érzik magukat. Az akaratlagosan kevesebb fogyasztás javíthatja a szubjektív jólétet – ellentmondva a szokásos modellnek." (Jackson, Tim: *Prosperity without Growth. Economics for a Finite Planet*. London, Earthscan, 2009. 143., 151.)
45. Az idevezető okok közt számos olyan is van, amely szorosan a történethez kötődik: mint kiderül, T'Challa

apja, a korábbi király annak idején kémkedni küldte a testvérét az Egyesült Államokba, ahol, mint a báty megtapasztalhatta, a rasszizmus a mindennapok része, és a feketék többsége messze a wakandai, sőt az amerikai életszínvonal alatt él. A báty úgy érezte, hogy ez nem igazságos, és elárulta Wakandát, ami miatt végül meg kellett halnia, a kisfiát pedig az Egyesült Államokban hagyták.

46. Kránicz Bence: Fekete párduc. *Filmvilág,* 2018/3. 60.

47. Gardiner, Stephen M.: Climate Change, Intergenerational Ethics, and the Problem of Corruption. In *Climate Ethics. Essential Readings.* Szerk. Stephen M. Gardiner, Simon Caney, Dale Jamieson és Henry Shue. Oxford, Oxford University Press, 2010. 14-15.; Heinberg, Richard: *The Party's Over. Oil, War and the Fate of Industrial Societies.* Gabriola Island, New Society Publishers, 2005. 190.

48. Mosey: i. m. 95.

49. Malthus még úgy gondolta, hogy „a gazdag és a szegény közt a legnagyobb különbség az előbbi nagyobb erkölcsi önmegtartóztatása" (Foster: i. m. 61).

50. Shrader-Frechette: i. m. 133; ld. még Heinberg: i. m. 118; Paulson: i. m. 429.

51. Lányi András: Az ökológia mint politikai filozófia. *Politikatudományi Szemle*, 2012. XXI/1. 107.

52. Főleg az USA-nak, ha meggondoljuk, hogy a filmben mutatott elégedetlen afroamerikaiak őseinek többségét rabszolgaként hurcolták Amerikába, azaz az ország gazdagságát az ő ingyenmunkájuk alapozta meg (az indiánok kisemmizése után).

53. Green, Jeffrey Edward: Liberalism and the Problem of Plutocracy. *Constellations,* 2016. 23/1. 84-86.

54. Fáber Ágoston: A kapitalizmus új szelleme – a társadalmi egyenlőtlenségek új dimenziói. Elméleti áttekintés és kizsákmányolásalapú rétegződésmodell. *Replika,* 2007/60. 148.

55. Mosey: i. m. 90.

56. Uo. 89.

57. Heinberg 2015-ben írta: „világszerte máris 12 millió környezeti menekült van, és ez a szám csak emelkedni fog, ahogyan az extrém időjárási események gyakoribbá és komolyabbá válnak. (…) De amikor a gazdasági növekedés megszűnik, a helyiek gyakran úgy látják, hogy a bevándorlók az ő munkájukat veszik el. Ezért és más okokból is, az országokon belül és kívül is egyre több konfliktus fog megjelenni." (Heinberg: i. m. 120.)

58. Malm, Andreas: Forradalmi stratégia egy felmelegedő világban. Tanulságok az orosztól a szír forradalomig. *Fordulat,* 2019. 25. 201.

59. Tertzakian: i. m. 1. A 2017-es előrejelzések szerint a világ energiafogyasztása a közeljövőben is nőni fog: OGJ Editors: EIA: World energy consumption to increase 28% by 2040. *Oil&Gas Journal*, 2017.09.14. URL: https://www.ogj.com/articles/2017/09/eia-world-energy-consumption-to-increase-28-by-2040.html

60. Tertzakian: i. m. 61. Csak pár további példa a pesszimista előjelzésekre a számtalan közül: Leggett, Jeremy: *A fele elfogyott. Olaj, gáz, forró levegő és a globális energiaválság*. Budapest, Typotex, 2008. 5-6.; Greer, John Michael: *Not the Future We Ordered. Peak Oil, Psychology, and the Myth of Progress*. London, Karnac Books, 2013. 18-21.; Heinberg: i. m. 74-75. Még az optimistább várakozások is az olaj közeljövőbeni radikális megcsappanását és az olajárak felszökését prognosztizálják: Várható-e még olajcsúcs az "olajpalaforradalom" után? Anonymus Gesta Hungarorum, 2013.12.17. URL: http://anonymus-hu.blog.hu/2013/12/17/mikor_varhato_olajcsucs_az_olajpalaforradalom_kozepen

61. Wilson: i. m. 201.

62. Mint Kovács József írja, „lehetséges, hogy az emberiség gazdagabbik fele nem fog önként lemondani a mai fogyasztási szintről és a magas életszínvonaláról, a szegényebbik fele pedig nem fog belenyugodni abba, hogy nem fejlődhet a gazdagabbak szintjére, annak okán, hogy erre globálisan az energia- és

nyersanyagkészletek, továbbá az élelmiszertermelés nem adnak lehetőséget." (Kovács József: Környezeti etika. *Világosság,* 2008. XLIX/ 9-10. 77.); Ld még Heinberg: i. m. 32.

63. Ez nem csupán a „migránsokra", hanem az olyan társadalmakra is igaz, mint a magyar: „A jelenlegi magyar társadalom a rendszerváltás előtti korlátozott fogyasztás alól felszabadulva, egy ezt kompenzáló fokozott fogyasztást igénylő magatartással jellemezhető, és sajnos értetlenül fogadja a fogyasztás csökkentésre biztató felhívásokat. Mivel Európában már vannak olyan államok, ahol 42-43 000 euró az egy főre jutó GDP, Magyarország relatív elmaradása szembetűnő. Ilyen viszonyok között egyszerűen nincs „piaca" a fogyasztáscsökkentést célzó kezdeményezéseknek, hiszen a mintaként tekintett államok GDP-je közel ötszöröse a miénknek." (Kerekes Sándor: Boldogság, környezetvédelem és piacgazdaság. In *Fenntartható fogyasztás? A fenntartható fogyasztás gazdasági kérdései*. Szerk. Csutora Mária és Hofmeister Tóth Ágnes. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, 2011. 5.)

64. Ez az imperatívusz valamilyen formában szinte minden kalandfilmben hallható, a szereplők pedig legtöbbször kimondatlanul is ennek megfelelően cselekszenek; a *Csillagkapu*nak például ez az egyik vándormotívuma.

65. A „poszthumán jövendőnk" Fukuyama közismert könyvének a címe, melynek jó része azzal foglalkozik, hogy a biotechnológia előtörése hogyan változtatja meg az „emberi" fogalmáról való koncepcióinkat, és hogyan alakítja át (szerinte) veszélyes és politikailag korlátozóbb irányba az elvileg „demokratikus" társadalmi berendezkedést. Vö. Fukuyama, Francis: *Poszthumán jövendőnk*. Budapest, Európa Kiadó, 2003. 16-17. Politikailag ennek éppen ellentétét sugallja a „poszthumanizmus" a téma magyar összefoglalásában: ld. Horváth Márk, Lovász Ádám és Nemes Z. Márió: *A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni.* Budapest, Prae Kiadó, 2018. Ld. még Jeffrey, Scott: *The Posthuman Body in Superhero Comics. Human, Superhuman, Transhuman, Post/Human*. New York, Palgrave MacMillan, 2016. 13-14., amely a szuperhősök testének „poszthumán" aspektusainak elemzését kínálja.

66. Vö. Kovács: i. m. 102.

67. Horváth et al: i. m. 102.

68. Dauvergne, Peter: The Environmentalism of the Rich. Cambridge, The MIT Press, 2016, 8.

69. Manovich, Lev: *A mindennapi (média)élet gyakorlata*. Fordította: Mátyus Imre, Apertúra 2011/tavasz.

70. Sidó Zoltán: *Csóró, de szexi – Keletiblokk-fétis a popkultúrában*. Mérce 2018.07.22. URL: https://merce.hu/2018/07/22/csoro-de-szexi-keletiblokk-fetis-a-popkulturaban/

71. Szigeti: i. m. 74

Irodalomjegyzék

- Baski Sándor: Okkal lázadók. Zöld rebellisek és cyberforradalmárok. *Filmvilág,* 2015/9. 4-7.
- Boulding, Kenneth E.: The Economics of the Coming Spaceship Earth. In *Environmental Quality in a Growing Economy*. Szerk. H. Jarrett. Baltimore, Resources for the Future. Johns Hopkins University Press, 1966. 3-14.
- Bozak, Nadia: *The Cinematic Footprint: Lights, Camera, Natural Resources*. London, Rutgers University Press, 2011.
- Bookchin, Murray: Városellenese urbanizáció. In *Természet és szabadság*. Szerk. Lányi András. Budapest, Osiris, 2000. 183-189.
- Brown, Lester: An Eco-Economy in Harmony with Nature. In *Environmentalism and the Technologies of Tomorrow. Shaping the Next Industrial Revolution*. Szerk. Olson, Robert és Rejeski, David. Washington, Island Press, 2004. 20-28.

- Dauvergne, Peter: *The Environmentalism of the Rich*. Cambridge, The MIT Press, 2016. https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262034951.001.0001
- Clausen, Rebecca: Healing the rift: Metabolic restoration in Cuban agriculture. *Monthly Review,* 2007. 59/1, 40–52. https://doi.org/10.14452/MR-059-01-2007-05_3
- Daly, Herman és Cobb, John B. Jr.: A krematisztikától az oikonómiáig. Ford. Kállai Tibor. In *Természet és szabadság*. Szerk. Lányi András. Budapest, Osiris, 2000. 241-256.
- Diamond, Jared. *Háborúk, járványok, technikák*. Ford. Födő Sándor. Budapest, Typotex Kiadó, 2000.
- Diamond, Jared. *Összeomlás. Tanulságok a társadalmak továbbéléséhez*. Ford. Vassy Zoltán. Budapest, Typotex, 2007.
- Dryzek, John S.-Norgaard, Richard B.- Schlosberg, David: *Climate-Challenged Society*. Oxford, Oxford University Press, 2013.
- Fáber Ágoston: A kapitalizmus új szelleme – a társadalmi egyenlőtlenségek új dimenziói. Elméleti áttekintés és kizsákmányolásalapú rétegződésmodell. *Replika,* 2007/60. 147-162.
- Foster, John Bellamy: *Vulnerable Planet. A Short Economic History of Environment*. New York, Monthly Review Press, 1999.
- Fukuyama, Francis: *Poszthumán jövendőnk*. Budapest, Európa Kiadó, 2003.
- Gardiner, Stephen M.: Climate Change, Intergenerational Ethics, and the Problem of Corruption. In *Climate Ethics. Essential Readings*. Szerk. Stephen M. Gardiner, Simon Caney, Dale Jamieson and Henry Shue. Oxford, Oxford University Press, 2010. 87-98.
- Green, Jeffrey Edward: Liberalism and the Problem of Plutocracy. *Constellations,* 2016. 23/1. 84-95. https://doi.org/10.1111/1467-8675.12147
- Greer, John Michael: *Not the Future We Ordered. Peak Oil, Psychology, and the Myth of Progress*. London, Karnac Books, 2013.
- Gunn, Alaister S.: Környezeti etika egy urbanizált világban. Ford. Horgas Judit. In *Természet és szabadság*. Szerk. Lányi András. Budapest, Osiris, 2000, 190-202.
- Hardin, Garret: A mentőcsónak erkölcstana. Ford. Könczöl Miklós és Mihályi Gabriella. In *Környezeti etika. Szöveggyűjtemény*. Szerk. Lányi András és Jávor Benedek. Budapest, L'Harmattan, 2005. 115-128.
- Hartley, Daniel: Anthropocene, Capitalocene, and the Problem of Culture. In *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*. Szerk. Moore, Jason W. Oakland, PM Press, 2016. 154-165.
- Heinberg, Richard: *Afterburn. Society Beyond Fossil Fuels*. Gabriola Island, New Society Publishers, 2015.
- Heinberg, Richard: *The Party's Over.Oil, War and the Fate of Industrial Societies*. Gabriola Island, New Society Publishers, 2005.
- Higgs, Kerryn: *Collision Course: Endless Growth on a Finite Planet*. Cambridge-London, MIT Press, 2014. https://doi.org/10.7551/mitpress/9880.001.0001
- Horváth Márk, Lovász Ádám és Nemes Z. Márió: *A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni*. Budapest, Prae Kiadó, 2018.
- Huntington, Samuel P: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Ford. Gázsity Mila.

Budapest, Európa, 1999.
- Jackson, Tim: *Prosperity without Growth. Economics for a Finite Planet*. London, Earthscan, 2009. https://doi.org/10.4324/9781849774338
- Jeffrey, Scott: *The Posthuman Body in Superhero Comics. Human, Superhuman, Transhuman, Post/Human*. New York, Palgrave MacMillan, 2016. https://doi.org/10.1057/978-1-137-54950-1_1
- Kallis, Giorgio, Christian Kerschner, Joan Martinez-Alier: „The economics of degrowth." *Ecological Economics,* 2012/04319. 1-9. https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2012.08.017
- Kerekes Sándor: A fenntartható fejlődésről válság idején. In *Fenntartható fejlődés, élhető régió, élhető települési táj*. Szerk. Kerekes, Sándor és Jámbor, Imre. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, 2012. 15-36.
- Kerekes Sándor: Boldogság, környezetvédelem és piacgazdaság. In *Fenntartható fogyasztás? A fenntartható fogyasztás gazdasági kérdései*. Szerk. Csutora Mária és Hofmeister Tóth Ágnes. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, 2011. 4-10.
- Kocsis Tamás: A jövő közgazdaságtana? *Kovász,* 1999. 3/3. 131-164.
- Kovács József: Környezeti etika. *Világosság,* 2008. XLIX/ 9-10. 75-107.
- Lányi András: Az ökológia mint politikai filozófia. *Politikatudományi Szemle*, 2012. XXI/1. 105–132.
- Leggett, Jeremy: The Energy of Nations. Risk blindness and the road to renaissance. London & New York, Routledge, 2014. https://doi.org/10.4324/9781315887418
- Lorenz, Konrad: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Sopron, IKVA, 1988.
- Malm, Andreas és Hornborg, Alf: Emberi tényező? Az antropocén-narratíva kritikája. *Fordulat,* 2019. 25. 5-16.
- Malm, Andreas: Forradalmi stratégia egy felmelegedő világban. Tanulságok az orosztól a szír forradalomig. *Fordulat,* 2019. 25. 192-2017.
- Manovich, Lev: *A mindennapi (média)élet gyakorlata*. Ford. Mátyus Imre, Apertúra 2011/tavasz.
- McMurtry, John: *The Cancer Stage of Capitalism*. London, Pluto Press, 1999.
- Moore, Jason W.: Az olcsó természet vége, avagy rájöttem, hogy nem kell félteni 'a' természetet, meg is lehet szeretni a kapitalizmus válságát. *Fordulat,* 2019. 25. 17-52.
- Mosey, Richard M.: *2030: The Coming Tumult. Unlimited Growth on a Finite Planet*. New York, Algora Publishing, 2009.
- Nikiforuk, Andrew: *The Energy of Slaves*. Vancouver, Greystone Books, 2012.
- Paulson, Susan: Degrowth: culture, power and change. *Journal of Political Ecology*, 2017/24. 425-666. https://doi.org/10.2458/v24i1.20882
- Seidl, Irmi - Tisdell, Clem A.: Carrying capacity reconsidered: from Malthus' population theory to cultural carrying capacity. *Ecological Economics*, 1999/31. 395–408. https://doi.org/10.1016/S0921-8009(99)00063-4
- Shrader-Frechette, Kristin: Űrhajó-etika. In *Környezeti etika. Szöveggyűjtemény*. Szerk. Lányi András és Jávor Benedek. Budapest, L'Harmattan, 2005. 129-141.
- Shiva, Vandana: The Violence of the Green Revolution. Third World Agriculture, Ecology and Politics. London, Zed Books, 1991.

- Sidó Zoltán: *Csóró, de szexi – Keletiblokk-fétis a popkultúrában*. Mérce 2018.07.22. URL: https://merce.hu/2018/07/22/csoro-de-szexi-keletiblokk-fetis-a-popkulturaban/
- Smith, Richard: Beyond growth or beyond capitalism? *Real-world Economics Review,* 2010. 53. 28-42.
- Szigeti Attila: A kapitalocén – avagy mennyibe kerül az olcsó természet? *Fordulat,* 2019. 25. 54-77.
- Tertzakian, Peter: *A Thousand Barrels a Second. The Coming Oil Break Point and the Challenges Facing an Energy Dependent World*. New York, McGraw-Hill, 2006.
- Tokar, Brian: Exploring the New Ecologies: Social Ecology, Deep Ecology and the Future of Green Political Thought. *Alternatives,* 1988. 15/4. 30-43.
- Tóth Zoltán János: Istenek alkonya. A szuperhősképregény változó paradigmái. *Korunk,* 2011. 22/2, 32-38.
- Varró Attila: Szellem a hálóban. *Filmvilág,* 2017/8. 2.
- Wilson, Edward O.: *Az élet jövője*. Ford. Kovács Tibor. Budapest, Akkord, 2006.

Filmográfia

- *2012* (Roland Emmerich, 2009)
- *A búra alatt* (Under the Dome. TV-sorozat, Brian K. Vaughan, 2013-2015)
- *A Föld után* (*After Earth*. M. Night Shyamalan, 2013)
- *A galaxis őrzői* (Guardians of the Galaxy. James Gunn, 2014)
- *A galaxis őrzői 2* (Guardian of the Galaxy 2. James Gunn, 2017)
- *A kör* (The Circle. James Ponsoldt, 2017)
- *A Vasember* (*Iron Man*. Jon Favreau, 2008)
- *A Vasember 2* (*Iron Man 2*. Jon Favreau, 2010)
- *A Vasember 3* (*Iron Man 3*. Jon Favreau, 2013)
- *Amerika kapitány: A tél katonája* (Captain Amerika: The Winter Soldier. Joe Russo, 2014)
- *Amerika kapitány: Az első bosszúálló* (Captain America. The First Avenger. Joe Johnston, 2011)
- *Avatar* (James Cameron, 2009)
- *Az esemény* (The Happening. M. Night Shyamalan, 2008)
- *Bosszúállók* (The Avengers. Joss Whedon, 2012)
- *Bosszúállók: Végtelen háború* (The Avengers: Infinity War, Joe and Anthony Russo, 2018)
- *Elysium - Zárt világ* (Elysium. Neill Blomkamp, 2013)
- *Fekete párduc* (Black Panther. Ryan Coogler, 2018)
- *Hét nővér* (Seven Sisters/What Happened to Monday. Tommy Wirkola, 2017)
- *Holnapután* (The Day after Tomorrow. Roland Emmerich. 2004)
- *The Humanity Bureau* (Rob W. King, 2017)
- *Inferno* (Ron Howard, 2016)
- *Jason Bourne* (Paul Greengrass, 2016)
- *Kellemetlen igazság* (An Inconvenient Truth. Davis Guggenheim, 2006)
- *Kiéhezettek* (The Girl with All the Gifts. Colm McCarthy, 2016)
- *Kingsman: A titkos szolgálat* (Kingsman: The Secret Service. Matthew Vaughn, 2014)
- *Legenda vagyok* (I am Legend. Francis Lawrence, 2007)

- *Légszomj* (Air. Christian Cantamessa, 2015)
- *Mátrix* (The Matrix. Lana Wachowski és Lilly Wachowski, 1999)
- *Noé* (Noah. Darren Aronofsky, 2014)
- *Snowden* (Oliver Stone, 2016)
- *The Humanity Bureau* (Rob W. King, 2017)
- *Utópia* (*Utopia*. TV-sorozat, Dennis Kelly, 2013-14)
- *Wayward Pines* (TV-sorozat. Chad Hodge, 2015-2016)

© Apertúra, 2019. Ősz | www.apertura.hu
webcím: https://www.apertura.hu/2019/osz/hodosy-szuperhosfilm-az-antropocenben-avagy-az-mcu-okopolitikaja/

https://doi.org/10.31176/apertura.2019.15.1.7